

Janko Polić Kamov

Mamino srce

Tragedija u 5 dijelova

LICA

ANDRO BOŠKOVIĆ, posve sijede, duge kose i brade a la Napoleon III. Glas mu je mekan, katarski. I kretnje i pogled jednako mekane.

LINDA, njegova žena; crnka, polusijeda, niska i prepuna.

OLGA, kći, u dvadesetim godinama; crnka; ovisoka i nedavno omršavjela. Lice joj tu i tamo pocrnjelo. Kretnje usiljeno drvene, kao ukočene.

BRUNO, sin, u tridesetim godinama; crn, izmučena lica, sakrita pogleda. Govor usiljeno grub, prikriiven, nemiran. Nosi brkove.

ROMANO, drugi sin; ovisok, plećat; jedno mu oko napola zatvoreno, kao da škilji. Glas hrapav, mekan kao u oca. Kestenjastih kosa i obrijan. Kretnje polupijane.

DUŠAN, treći sin; najviši, najbjelji. Govor jasan, brz. Kretnje isto tako. Brci ga tek probili. Nosi dugu kosu prebačenu preko uha.

JOHANA, blondinka, debeljasta, neuredno odjevena i prljava.

IVO BUJIĆ, visok, mršav, bradat, plah; govori u izvinjavanjima.

LIJEČNIK.

I. i II. dio, događaju se u kasnu jesen u razmaku od jednoga dana, u jedaćoj, velikoj sobi sa dva prozora i dva ulaza. Na jednom zidu veliki divan; velika zidna ura, dvije kolone od sadre i vaze s umjetnim cvijećem. Dvije velike slike na zidu: "Ranjeni Crnogorac" i jedan vele stari portre. Više fotografija. Jedna bezvrijedna originalna uljena slika. Dvije biblioteke. U sredini veliki, rastvoreni stol. Zemljana peć.

III. IV. V. dio događa se nakon godine dana, na Badnjak, u jednoj manjoj, tjesnijoj jedaćoj sobi s istim namještajem, jednim prozorom i dva ulaza. Ove dijelove prekida kratka pauza i slijede jedan za drugim.

Pisao: U Puntu, u prvoj polovici mjeseca ožujka 1910.

I

Andro i Linda igraju domino. Oboje imaju očale koje inače skidaju. Kad se jedno nasmi-ješi, drugo se smrkne; kad se Andro glasno smije, kašalj mu guši smijeh. Kraj prozora sjedi Olga, na krilu joj knjiga. Često pogledava napolje. Dušan se tiska uz peć.

LINDA: Na, kad si ga vidio, onda uzmi.

ANDRO: He-he-he! (Tare ruke.)

LINDA: He-he-he! Baš si dražestan.

ANDRO: O donna! O donna! (k. g.) Ti si dražesna (Johana unosi ugljen i polazi do peći. Dušan je uštine. Olga oštro gleda.)

DUŠAN: Da, Bujić je došao. (Mjeri Olgu.)

LINDA (kratko se trgne): Sad si se sjetio.

DUŠAN: Sad, iza objeda.

ANDRO: Valjda će se i on sjetiti da dođe.

DUŠAN: To sam i htio reći. Ali bi prije valjalo pitati Bruna, da li smije k nama Bujić u vi-zite i da li ga smijemo mi pozvati na bijelu kavu.

ANDRO (Lindi): To se on ruga, kako se ne bi smio ni šaliti.

DUŠAN: Ta Bujić je bio zaručnik pokojne Mile još onda, kad je "Villa Linda" pisalo na vratima naše propale kuće. Onda je on dolazio i bez poziva. Ali sada, kada na vratima našega stana od pet soba piše "Bruno Bošković", sada, kao stari kućni prijatelj, zaljubljen u drugu sestru, ne može doći bez dozvole.

ANDRO: Prestani.

LINDA: Pusti ga, nek govori.

ANDRO: Neka govori, ali neka ne vrijeđa. Morao bi štovati starijeg brata samo zato jer je stariji. Bez obzira na to što Bruno uzdržaje i njega i braću mu i roditelje.

LINDA: Igramo ili ne igramo? (Johana izlazi.)

DUŠAN: To sam rekao ravnjanja radi. Mene se sve to ne tiče.

LINDA: Sada - moraš li baš pred služavkom govoriti o tome? A ti, beno, još odgovaraš.

ANDRO: Gdje je ona? (Zgledava se.)

LINDA: Gdje je ona? Sada je otišla.

DUŠAN: Ali, mama, šta ti obziri! Kao da Johana ne zna! Kao da ne čuje! Više puta vičete i papa i ti i Bruno i Romano da vas prije cijela realka čuje i ja onda ne zatvaram prozore. Zašto da se ne čuje? Dapače, treba da se čuje. Meni kolege plaćaju kavanu samo zato, jer nisu od imućne familije kao ja. To je nešto kao propali barun. (Ura izbija dva sata.)

ANDRO: Dva sata. Idi, zovi Bruna. (Nitko se ne miče.) Reko je da ga probudimo u dva. (Olga izlazi bez riječi.) Zašto ona? Zašto ne ti?

DUŠAN: A zašto ja, ako je ona?

ANDRO: Imaš pravo. Nisam rekao ni riječi.

LINDA: Opet počinješ.

ANDRO: I ti imaš pravo.

LINDA: Brundalo!

DUŠAN: Aj, aj, alaj ste dosadni.

ANDRO: Tako, tako. Otresuj se samo. Neodgojeni. Gore nego u radničkoj familiji.

DUŠAN: A tko nas je odgajao?

ANDRO: Vaša mama. Što ste htjeli, to ste i imali. Što ste imali, to ste uništili. Što ste uništili, to ste opet htjeli, imali, uništili i -

LINDA: A molim te, oni su mnogo imali, zaista. Dušan nosi hlače koje je nosio Romano, a prije njega Bruno. Sve je na Olgi od pokojne Mile. I čarape. Pitaj ju samo što je htjela, a što imala. Ni na plesove je nisi poveo. (Olga ulazi.)

ANDRO: Tiho. Tiho.

LINDA: Gore, da, nego u radničkoj familiji. Romano je već čovjek sa 26 godina i za sebe nije nijedne cipele kupio.

ANDRO: I ni jednog ispita položio!

DUŠAN: A šta će mu ispiti.

ANDRO: A šta će mu to: biti vječni pravnik, nazdravičar i kavalir. Trošiti, a ne zarađivati.

DUŠAN: Život je pravo. Glavno je živjeti, uživati svoja prava, potpuno, u svemu.

ANDRO: A dužnosti? Život je dužnost. Ti nisi odrastao tako krasan, sit i školan, jer si na to imao pravo, nego jer je to bila naša dužnost.

LINDA: Igramo ili ne igramo?

DUŠAN: To je zacijelo jedno poglavlje čovjekovih dužnosti od Silvija Pellica. Ili je možda koja Iskrice Nikole Tommasea.

ANDRO: Imaš i ti svoje pravo. Rugaj se svim poštenjacima (Linda baci domino i polazi k prozoru) i svome ocu. Kad se je naše imanje prodavalo radi duga, kad je u trgovini padala sva muka tvoga oca, bilo je savjetnika i savjeta o pravu na opstanak, o pravu na uživanje, o pravu na proste prevare. Ali da! Bilo je savjeta, ali i - savjesti, dužnosti -

LINDA: A šta su oni imali od toga?

ANDRO (trgne se i digne): Imaš pravo.

LINDA: Ne prekoravaj ove tu. Ne spočitavaj njima. Ništa nisu uživali u svome životu. Eno ti jedinice. Prolazi svoju mladost kao u samostanu, jer s ponošenim odijelima jedna kći Boškovića ne ide ni na šetaliste.

OLGA (muklo): Mama - to ne -

ANDRO: A šta mogu ja? (Ganuto, teatralno): Veletržac je Bošković davao djeci sve što je žena htjela. Najnovija i najskuplja odijela, jer jeftino nije nikada bilo novo za vašu mamu. Dvopreg, plesove, konje, sportove - sve što je vaša mama htjela u vaše ime. Ali sadanji blagajnik pripomoćnog društva sa 150 kruna plaće može tek sebi priuštiti kavanu. Veleposjednik je Bošković priznavao svojoj djeci na zahtjev svoje žene svako pravo i samo pravo, a sebi same dužnosti. Pa je toliko uživao u dugovima svoje žene, štoviše, dičio se s njima i smatrao godišnje račune za čestitke, dobre ruke i pjesme prigodnice. Ali činov-

Janko Polić Kamov: Mamino srce

nik Bošković nema kredita ni kod konobara, moja djeco! (Andro polazi Dušanu. Linda je kod Olge. Olga odvrća glavu. Pauza.)

LINDA (sagne se): Nisi ga zaboravila.

OLGA (hladno): O kome govoriš?

LINDA: O Bujiću.

OLGA: Sada - meni je svejedno.

LINDA: Ne tako hladno. Ne tako hladno. (Gladi je. Andro i Dušan govore nešto vrlo živo.)

OLGA: Nego?

LINDA: Ne misli, ne misli uvijek.

OLGA: Ma o kome opet govoriš?

LINDA: O pokojnoj sestri, o Mili.

OLGA: Ah, mama, pusti - (Andro se zgraža. Dušan se je smrknuo.)

LINDA: Ostala si uvijek ista kao da je mrtvac u kući. Koliko Bruno trpi zbog tebe. Nasmij se jedamput.

ANDRO (u po glasa): Ne govori tako. Tvoji su nazori parole za jednu skupštinu, ne za jednu familiju. Tu se mora vidjeti samo to da ste zadovoljni.

LINDA (kao da ih sluša i zakriva pred Olgom): Viči na društvo, na vjeru, na sustav, ali ne na brata. Razumiješ. Šta bi bilo da on traži svoja prava? Ostali bismo svi bez kruha.

DUŠAN: Pa - tražio ih je.

ANDRO: Tiho.

DUŠAN: Tražio ih je.

ANDRO (stište mu ruku): Tiho.

DUŠAN: Ne osuđujem... Imao je pravo pronevjeriti.

ANDRO (trese mu ruku): Tiho. (Olga i Linda gledaju u njih.)

DUŠAN: Tražio je... Bio je mlad, zaljubljen - (izgubi riječ).

ANDRO (odšeta krijući pogled; onda stao pred ogledalo, opipao čeljust i duboko se zamislio. Duga pauza. Dušan se je okrenuo k peći. Olga se stisnula u šal. Linda joj gladi kose. Onda - Andro se nenadano gane i rastuži pa kao da s naporom lomi tišinu koja je nastala): Zašto se žalostite? Ako se ljubimo - što ćete više. Sveti Pavao je rekao: Ljubite se među vama. A Tommaseo... (Dušan se glasno smije, Andro živahno) Imaš pravo! (Tare ruke i šeta.)

LINDA: Još malo Pellica, pa skoči na stol i komedija je gotova.

ANDRO: I ti imaš pravo. Zar sam tako dosadan, Olga? Ti jedina govoriš istinu, jer uvijek šutiš.

LINDA: Baš tako.

ANDRO: I ti si bila moja žena trideset godina!

LINDA: Nažalost.

ANDRO: O, donna Linda. Moj križ, moja dika i sramota! (Nujno se smije. Dušan prilazi k Olgi.) Još si mlađa od svih nas. Ta gledajte je, djeco. Krsni list kaže da je prevalila pedesetu, ali ja ni župniku ne vjerujem.

LINDA: Tvoje laske, tvoj "hi-hi-hi!" Mačak. Smiju ti se oči, a zelene su.

ANDRO: Trideset godina, donna Linda. Isti divan, isti sat, iste slike...

LINDA: I ista odijela.

ANDRO: Samo nakita nema. (Približi joj se i upozori na djecu. Dušan je do Olge; Andro snizi glas): Bojim se one naravi. Dušan bi mogao reći jednoga dana što nitko od nas ne smije i ne može.

LINDA: Pst. (Povuče ga k peći.)

DUŠAN: Pitaj ti oca. Tebi neće odbiti. Ni filira nemam. A tako mi se strašno puši.

OLGA: Papa nema. Pitaj Bruna. Bruno ne odbija.

DUŠAN (žešće): Bruna! Neugodno mi je. Sve njega. Za marku, za žigice, za sve. I za dozvole i za mnijenja i za uvjerenja. Sve on! (Andro žalosno upozorava na Dušana, Linda zatvara prstima usta.) Jer daje novac, najkompetentniji je u sudovima, ukusu i idejama. Majka veli: on zna više; otac: on vrijedi više, a mi svi: bolji je! Pa svejedno.

ANDRO (u šaptu): To je. Hoće da kaže: a ipak je Bruno imao sve što je htio; radio što je htio i prvu - (Udari se po ustima.)

LINDA (teško diše): Ide. (Stisne grudi i sjedne na divan. Tjeskobna tišina.)

BRUNO (naglo uđe u zimskoj kabanici; ovratnik mu je uzvinut; pogleda na sat, onda zakopča kaput kao da nešto očekuje. Svi šute): Zbogom. (Neodlučno stane.)

ANDRO (u velikoj neprilici): Da - ovo - znaš - ništa. (Rašeta se.)

BRUNO (smrkne se; otkopča kaput): Da. Trebaš novaca.

ANDRO (sporo): To jest: trebao bih. Malenkost. (Primi se za čeljust): Ovo tu, ovo tvrdo. Nije ništa, ali bi moglo biti.

LINDA: Ti si čudnovat. Mala oteklina i odmah: bogzna šta.

BRUNO: Neka ide. Ali zar nemaš više ništa?

ANDRO: Malenkost.

LINDA: Svaki dan kavana i cigare, to je najmanje jedna kruna.

ANDRO: Tri cigare od deset filira.

LINDA: Pa jedna čašica kasirici, druga kruna.

ANDRO: Ma, čovječe božji, kakva kasirica!

BRUNO: Ali danas je tek deseti! Prvoga si imao još pedeset kruna.

ANDRO: Imao sam pedeset puta pedeset hiljada pred deset godina, sinko.

(Dušan prasne u smijeh i Bruno se smije.)

BRUNO: I jednu villu i jednu ženu.

ANDRO: Što je bilo, prošlo je veće. Villa je otišla, ali žena nije.

LINDA: Kao da je sve došlo od mene. Upropastili su nas tvoji kompanjoni. S Pellicom se i s Tommaseom ne vodi trgovina. (Andro se bučno smije.) A tvoji dični rođaci! Uzdržavao si roditelje, sestre i njihove muževe. I školao im djecu.

ANDRO: I tvoje sestre i tvoje roditelje - reci onda i doreci: i tvoje nećake!

BRUNO: Da je samo to.

LINDA: A knjige koje su vas samo iskvarile -

BRUNO: Na knjige se je potrošilo u trideset godina koliko na igračke o jednoj novoj godini. Ta jedna je beba koštala 500 kruna. A jedan drveni konj 200, pa smo mu zato i odsjekli glavu.

DUŠAN: Uvijek isto i uvijek isti.

BRUNO: A znaš, koliko se trošilo na šešire, cipele i vrpce.

ANDRO: Ona je kupovala pa ne može znati. Računi su dolazili k meni. Ona je samo naručivala.

BRUNO: A trgovci procjenjivali pa su stvari poskočile u vrijednosti od sto na sto.

LINDA: A drugo se ne računa. Kad je njegov brat klečao preda mnom i molio za 5000 kruna koje nije nikada povratio da izgladi neke netočnosti u knjigama svog sina -

ANDRO: A tvoj otac dolazio dnevno k meni po nekoliko fijorina da može tjerati kera sa svojim kompanjonima.

LINDA: Jedan je jedini put bio pijan u svome životu. Na našem žalosnom piru.

ANDRO: To ti znaš. A kad je one noći umro nenadano od kapi, u cijeloj vašoj kući nije bilo ništa osim žalosnih cedulja i praznih butelja.

DUŠAN: Pa ih je valjalo napuniti. (Bruno vadi novčarku, gleda u stol.)

LINDA: Bio si oduvijek kavalir pa si i sada. Kad si plaćao osmrtnice, mogao si plaćati i zahvalnice - samome sebi.

ANDRO: Čovječe božji. Govori se tako, kad se izaziva. Šta moji rođaci, moji roditelji. Moj je otac sa tri fijorina uzdržavao ženu deset dana, moja draga. Starac od sedamdeset godina pa ribario i noću, moja draga. Ali tvoji su bili gransenjeri s praznim džepom.

DUŠAN: I s tradicijom.

BRUNO: I sad bi moglo biti dosta. Evo ti deset kruna.

ANDRO (odmah ih spremi u džep pa se nasmiješi): Tako je najsigurnije. Gledaj, gledaj! Gledaj, kako joj planuše oči. Donna Linda! Donna Linda - (Odšeta): "Nessun maggior dolore, che - "

BRUNO: To je sve lijepo (zakopča kaput). Ali bi svejedno mogao gospodariti malo gospodarskije.

ANDRO (u neprilici): Ne bih te tražio, vjeruj mi. Ali - ovo, pa ono - Daj simo - daj tamo - Malenkost, pa ode sve.

LINDA: Ti si s tvojim "daj simo, daj tamo" prava bena.

BRUNO: Razumijem taj "daj simo, daj tamo". Bit će opet kakav dug naše dobre, stare mamice. (Uozbilji se.)

LINDA (oštro gleda Andra): Je li moj, reci, je li moj.

ANDRO (k. g.): Eh, malenkosti. Daj Dušanu, daj Romanu. Daj za ovo, daj za ono, malenkosti, ali -

BRUNO: Te malenkosti neka izvole braća tražiti u mene. Ja ne znam, kad što trebaju i koliko trebaju. (Ozbiljnije): Zašto ne traže sami?

LINDA: Imadu obzira.

DUŠAN (zbunjeno): Ja sam trebao pedeset filira (kiselo se smije) - za papir, marke i pera.

OLGA (suho): Neki dan je papa poslao po ledenu kavu za mene i za mamu. Ja nisam htjela.

BRUNO (suspreže žuč): Ah ti! Nije to. Jedna ledena kava i jedno pero. Drugova neću. Razumijete me jedamput. Neću. Sve će da pođe starim putem, sve. Ja znam, makar se ti, oče, pleteš i izmotavaš. Bio je dug mamin i ništa drugo. Ne, mama! - Ne gledaj oca tako.

Ne sili ga da laže. Prvog je imao pedeset kruna. Danas ni filira. A možda već ni jučer, ni prekjučer. Ja znam, kad on traži da već ne može, da mora. Dao sam ti da isplatiš sluškinju, mama, pa nisi. Ne laži mi, opet. Sama je Johana danas zatražila. I ona već zna, kakvi smo i što smo bili.

OLGA (uporno): Ja nisam htjela i neću više.

BRUNO (pjeni se, u strašnoj mucu): Ne grizi, ne grizi, Olga. Ne izvraćaj. Ne radi se o ovih pedeset kruna, o ledenoj kavi, o jednom peru - radi se o dugu, o zaduživanju, o bolesti, razumijte jedamput. O bolesti koja je sve nas zarazila. (Linda dugo uvlači dah.) I meni je teško, gore, najgore, što otac i danas mora da radi (Otac maše rukom), što Romano neće da radi i što ja ne mogu više. A ti se varaš, ako misliš da se radi o tvojoj ledenoj kavi, o tome, o tebi. Nisam li te sam vazda zvao na zabave, u kazalište, na izlete, pa nisi htjela. Ja ne znam zašto.

OLGA (k. g.): Radi štednje.

BRUNO (zgrči jednu pesnicu): I meni, baš meni! I ti, baš ti! (Naglo izađe zalupivši vratima. Dušan se kiselo smiješi. Andro skrsti ruke odostraga.)

LINDA (jedva izgovara): Ne smiješ tako, ne smiješ tako, Olga.

OLGA: Ne mogu. (Svi šute.) Nisam htjela. Nisam smjela. Pa svejedno. (Stište šal. Pauza.)

DUŠAN: Od jutros nisam već pušio.

ANDRO: Pa ti i pušiš?

DUŠAN: Sada slučajno ne. (Fićuka i šeta.)

LINDA (sjedne na divan): Andro, sjedni amo. Nešto imam s tobom. Sjedni samo čas.

ANDRO: Tako ti je sladak glas, o donna. Tako sladak. I pola ti se ustiju smiješi. Imam deset kruna u džepu, o donna!

LINDA: Ali sjedni (privuče ga).

OLGA: Ne, mama. (Digne se.) Otac ti ne smije dati, ni ti ne smiješ tražiti (izađe).

ANDRO: Čula si. Ima više savjesti od nas.

LINDA: Vratit ću ti sutra.

ANDRO: O Bože! Zbogom.

LINDA: Vratit ću ti, poštenja mi. Ne vjeruješ?

ANDRO: Ne.

LINDA: Trebam silno, nužno trebam. S dnevnom svotom ne mogu napraviti proračuna pa račun ne izlazi.

ANDRO: Ne muči me. Opet je dug.

LINDA: Vratit ću ti sutra, poštenja mi.

ANDRO (nužno se smiješi): Razbacuješ poštenje kao novac. Kao da imaš previše, a ništa nemaš.

LINDA: Nemoj me bacati u nepriliku. Bit će opet svađe, a Bruno se ne smije srditi. Vidio si ga: žut je od bijesa. Prehit će mu se žuč.

ANDRO: A ti ga ne srdi.

LINDA: A kako. Daj, danas dolazi Mara sa sela.

ANDRO: A šta znam ja, šta je to Mara?

Janko Polić Kamov: Mamino srce

LINDA: Jedna seljanka. Prodala mi jaja. Za pet kruna. Obećala sam za danas sigurno, sigurno, na poštenu riječ.

ANDRO: Na poštenu riječ! Gdje tražiš svoja poznanstva. Samo da se možeš zaduživati bez našeg znanja. Sve su tvoje tajne u tome.

LINDA: Večeras dolazi. Obećala sam, a kako ću?

ANDRO: I meni si obećala sutra. A kako ću, kad moram liječniku.

LINDA: Idi sutra, prekosutra. Mara će kao Johana - dočekati Bruna. Pa opet svađa za pet kruna. Pa opet uvrede i poniženja za sto jaja.

ANDRO (smije se u plafon): Pet kruna. Bura. Oluja. Kletva. Za pet kruna. Kad se radilo o tisućama - ništa. Pred vjerovnikom kome si dugovala 10.000 nisi strepila kao pred jednom babom. Mužu si smiješećke zadužila cijelo imanje, a sina se bojiš za malenkost. (Toplo je gleda): Na što smo spali, donna Linda. Na što smo spali. (Daje joj novac): I posljednji. Bruno ima pravo: morao sam napisati mjesto "Villa Linda" - ne plaćam dugova svoje žene. Na svim pismima, posjetnicama i u novinama, gdje smo davali trgovačke oglase. Bili bi unosniji za naš posao. Zbogom. (Kašlje i izlazi. Linda je ostala zamišljena kao da govori nešto u sebi.)

DUŠAN (polagano joj se približava s rukama u džepu): Kome ću, ako ne tebi?

LINDA: Na, za cigarete.

DUŠAN: Još krunu.

LINDA: Nemoj.

DUŠAN: Stid me je pred kolegama. Maloobrtnička, seljačka, radnička djeca i vazda plaćaju meni, jednome buržo-a. Stid me. Već ih sada izrabljujem.

LINDA: Na, sad idi.

DUŠAN (žalosno gleda u krunu): Šta mi daješ kao prosjaku.

LINDA (uvijek nesabrano): Sad idi.

DUŠAN: Neki dan si prodala neke kapute i ništa mi nisi dala. Nikud se ne ufam zaći. Dajem napojnice kao penzionirci.

LINDA: Ali ti, ali ti.

DUŠAN: Kome ću, ako ne tebi. Molim te. Brunu ne mogu. (Mrko, u stran): To je previše!

LINDA (stište novac kao dijete igračku): Srce bih ti dala. Boli me, kad tako moliš. (Strašljivo se ogleda): Ne izusti nikad one riječi. Bruna boli srce. Učinio to što i svi ostali u mladosti; sad okajava. Tako strašno, tako strašno. (Posrne, onda se primi za stol.)

DUŠAN (bojažljivo je obujmi): Šta je tebi?

LINDA: Krv, ništa. Vrućina. (Baci šal): Ne mogu ti dati ništa. Toliki sitni dugovi. Jedan, dva, tri... (nastavi brojati u sebi).

ROMANO (s nabitom kapom; jedno mu oko napola zatvoreno): Dobar dan. (Linda se malo strese.) Ono sam došao. Doveo sam Bujića. Otac ga zaustavio. Ti bi mu mogao poći u susret, Dušane.

DUŠAN: Pa idem, kad si ga doveo. Makar je i mene mogao pozvati na pivo. Kramar. (Izađe.)

LINDA: Romano. Šta radiš?

ROMANO: Ništa, nažalost.

LINDA: Gdje si bio?

ROMANO: Sad sam tu.

LINDA: Pio si opet. Kad piješ, ono ti se oko zatvara. Kad ti se ono oko zatvara, onda se bojim. Tako si pun tajanstvenosti, a ja slutnja.

ROMANO (gane se): Zlatna mama. (Brzo): Ono - pio sam da se okuražim.

LINDA: Idimo. Idimo. (Gleda njega i sobu): Šta si ono rekao za Bujića?

ROMANO: Da dolazi. Da ljubi Olgu. Da je ne može zaboraviti. Da je sad promaknut. I više ne znam. Govorio je dva sata.

LINDA: Idimo dakle. (Zakoraca, onda stane): Ne dolazi ovako više. Za tebe nije piće. (K. g.): Ali nešto si mi htio reći.

ROMANO: Ništa. Samo te plašim. Volim, kad se moja mama boji. Slušaj: nikada me još nisi slušala govoriti. Govorim samo na đačkim skupštinama. Slušaj.

LINDA: Kasnije. Sad ajdmo. (Sjeti se novca, pa ga spremi u džep.)

ROMANO: Ne, prije slušaj. Jedan govor. (Hini teatralnost): Kolege! Danas su u Hrvatskoj samo dvije stranke: stranka poštenja i stranka hulja. Ovako naime govorim, kad polazimo na demonstracije (nenadano se gane). Na stranku hulja - Oh mama! Mi, stranka poštenja! Znaš da mi onda plješću. I kako! "Živio Bošković! Živio Bošković! Živio" - (Linda kao da bi ga nešto htjela pitati, ali Romano je prekida): Ja sam, znaš, razdijelio tako stranke, život, narod, ljude. Kako me je učio otac. I sve se tako dijeli. Svagdje su dvije stranke i u nama (posrće) i - u nama. Svaki je čovjek sastavljen od dviju stranaka: od osjećaja i života; od odgoja i temperamenta. Ma slušaj, mama. Ja te sad plašim. Volim, kad se moja mama boji. Volim moju mamu kao nitko. Oca, Olgu, Bruna, Dušana! Cijeli svijet ja volim kao nitko! (Od nemoći se stane smijati.)

LINDA: Smutilo te vino. Ajdmo. (Sjedne na prvu stolicu i sklopi ruke.)

ROMANO: Pa mi plješću: "Živio Bošković! Živio Romano!" Svi me zovu imenom koje si mi ti nadjela. I svi me vole. Znaš, kad sam ono imao dvoboj s časnikom; posjekao sam ga, a danas smo najbolji prijatelji. Ali ti ne slušaš, mama. Tebe ne veseli slava tvoga sina. A svagdje sam ja. U svim sam klubovima. U mačevalačkom, pjevačkom, sportskom -

LINDA: Romano (gleda ga s bolnom ljubavi). Budi kratak. Sve razumijem. Ti trebaš novaca.

ROMANO: I kako!! U svim sam klubovima - blagajnik (obori pogled).

LINDA (naglo otvori oči i odmah ih stisne i ruke prinese k ustima. Pauza. Onda u šaptu): Koliko trebaš?

ROMANO: Malenkost. (Pauza.) A sad slušaj i drugi govor. (U porugljivom zanosu): Kolege! Danas smo doživjeli debacle stare politike; velikih ideja i velikih tražbina. Mi moramo imati jednu misao na svakom koraku života; jednu tražbinu i kad općimo sa stražarom i kad kupujemo željezničku kartu. Nova je politika sitnoga rada i sitnih tražbina: sabor je sitničarija i za malenkost otvarajmo pobune. I onda opet "Živio Romano!" I vidjela si. Alarmirali smo cijeli grad, kad je u tučnjavi sa stražarima nastradao jedan naš pijan kolega. I - i - mama, mama... Za malenkost danas postaju Boškovići slavni, požrtvovni, patriote. Za jednu krunu što su dali u izborni fond, gdje je naš otac davao tisuće. I - i - za malenkost postaju danas Boškovići hulje, izdajice i - defraudanti. (Stisne lice. Pauza.)

LINDA (mekano, u šaptu): Koliko?

ROMANO (ne skinuvši ruku s lica, muklo): Koliko je koštao o novoj godini jedan drveni konj kome smo na Tri kralja odsjekli glavu.

LINDA (kratko zajeca. Izvana zvone dva puta. Romano polazi k vratima. Linda pruža k njemu ruke): Sutra. (Romano joj primi ruke i ona ga povuče na prsa i strastveno poljubi u čelo. Onda stane pred ogledalo. Romano zastaje kraj vratiju i gleda u majku. Pogled mu se nasmiješi i izađe. Linda prevlači ruku preko kosa pa preko očiju, dugo, s nasladom. Onda obliže usne. Pola joj ustiju ostaje nasmijano.)

Ulazi Bujić, za njim Romano i Dušan. Bujić se duboko klanja i cjeliva Lindu u ruku. Tako ostanu u razgovoru i sjednu na divan.

DUŠAN: On se divi kućama. Zagreb je, veli, u godini dana napredovao više od cijele Hrvatske.

BUJIĆ: U kućama, molim. (Nastavi razgovor s Lindom.)

ROMANO (tiho Dušanu): Zašto Olga ne dolazi.

DUŠAN: Poručila je da je neraspoložena. U svojoj je sobi. (Romano izlazi.)

LINDA: - i od sprovoda se niste već pokazali.

BUJIĆ: Ali kako sam mogao. Premjestili me u Dalmaciju.

LINDA: Na vašu molbu.

BUJIĆ: Na moju molbu. Spremah se da položim i zadnje ispite. Sve sam ovo vrijeme prošao u učenju. Bacio se i na pisanje.

DUŠAN: Pjesama?

BUJIĆ: Bježi! Historije. Pošao sam u potragu za Ilirijom Napoleonovom, za počecima demokratizma i nacionalizma koje je k nama donio nasilnik Francuz, slobodoumniji od njemačkih darivalaca ustava.

DUŠAN: Vi govorite čisto morski. Naša birokracija ovako ne govori, a kamoli da bi pisala.

LINDA: Da, ali sad ćete biti naš gost. Uvijek ste dobro došli, znate i sami. Tu je malo tiješno. Nije to provincija i ladanje. O dragi Ivo! Dragi Ivo. Kako se je to sve promijenilo.

BUJIĆ: Život se mijenja, ali ljudi nikada, ako su ljudi. Znate što me je sjetilo da sam u istoj kući? One dvije jelenje glave što sada vise na hodniku. Pred petnaest su godina bile novost i visjele su u salonu.

ROMANO (ulazi i pođe ravno Dušanu; u po glasa): Idi i reci joj riječ. Ja ne znam. Smušen sam ionako. Ona baš neće da dođe. Igra opet uvrijeđenu. (Dušan izlazi. Romano gleda nice.)

BUJIĆ: - To ne, promijenio se nisam, milostiva. Zašto sam tražio premještenje u Dalmaciju? Tu su se na mene postavili zahtjevi sa strane vlasti kojima nisam mogao udovoljiti. Pa onda - što dalje, znate, što dalje od vas. Dok mine žalost, dok mine korota. Strašno. Dok je umirala jedna ljubav, stvarala se druga. Htio sam se osloboditi ove strahote pa - (Umukne. Pauza.)

DUŠAN (ulazi): Mama, Olga te zove. (Linda izlazi.) A vi oprostite. Nije joj uistinu dobro. Nije izlika, neko čudno ganuće.

BUJIĆ: Radi mene? (Naglo se dignu.)

DUŠAN: Čini mi se.

BUJIĆ: Da se povučem?

ROMANO: Dapače. I ona se je možda htjela osloboditi ove strahote, pa tako - O Ivo, daj da ti stisnem ruku! (Stište mu.) Ostali smo isti. Svi smo ostali isti. U onom starom dvorcu, sjećaš se, gojila se sama srca. (Dušan ga izazovno gleda.) Onaj čarobni vrtlar - naša mama! Iako sam pijan, ne govori to pivo.

BUJIĆ: Znam. Dolazeći ovamo prošetah se kraj vaše ville. Sada su tamo nove kuće, ali kesteni su ostali isti. Vinova loza uništena. Smokve iscijepane. Jabuke, šljive, trešnje - sve iscrvotočeno. Ali kesteni! Ljeto smo proživjeli na njima kao majmuni. Ili u moru kao ribe. Tamo se odgajala srca i - pjesnici. Ostao sam i danas pjesnik koji ne zna složiti dva sroka, a da ne bi bila upotrebljena od naših zaljubljenih iliraca.

DUŠAN: Ne osjećam te nostalgije pa ni ne vidim tog cvijeća, tih srdaca, tog vrtlara. Nije to cinizam, iako nisam bio s vama na pivu.

ROMANO: Nije pivo. Drugo je nešto. Još nisi srca stavio u promet, još te nije zapekla savjest. Nisi ljubio jednu sestru, a zaljubio se, dok je ona umirala, u drugu. Nisi stavio srca u promet. (Iznakazi se): Nisi ubio, prevario, defraudirao - nisi živio. (Zatomljuje vikom ganuće): Je li, stari prijatelju, je li? (Dušan se u rugu povlači.)

BUJIĆ: Jest, prijatelju, jest, prijatelju. Pa onda radiš, učiš, gušiš i pišeš historije. (Pruž dozu): Austrijanac.

ROMANO (uzme za cigaretu duhana i dugo frče): A donekle i jest pivo. Ja sam kao vječni đak i govornik zadržao nešto deklamatorno u razgovoru kao otac. (Pauza.)

BUJIĆ: Mama kaže da je tu tijesno. Vjerujem. Tamo ste imali dvije kuće. Kad je vaš otac htio iznajmiti jednu, mama nije dala. Jer gdje će se djeca igrati? Sve ste sobe, tavane i podrumne ispunjali svojom vikom.

ROMANO: Mi i naši prijatelji. Svako poslijepodne dvadeset bijelih kava. (Ne može zafrkati cigaretu. Prsti mu dršču. Dušan odmah zafrče i prati brata): Ne mogu, vidiš. To nije pivo. To je ganuće (odvrne se).

BUJIĆ (gleda obojicu; onda mahne rukom kao da se izvinjava i pođe k prozoru): Više se ne glasovira u vas?

ROMANO: Ne. Glasovir se je prodao. Olga ga nije dirnula već od Miline smrti. Ja sam razbio violinu, kad smo se selili. A tambure su, veli Dušan, za šegrte. Da, šta me gledaš. (Odvrne se.)

DUŠAN (pali cigaretu): Pa gledam. To sam rekao, istina. Ipak smijem da te gledam.

ROMANO: Ne s ovakim ruganjem. Svemu se podruguješ. Najvećim svetinjama.

DUŠAN (drsko ga gleda): Ja? Kojima? Reci mi, kojima?

ROMANO: Djetinjstvu. Uspomenama. Našemu zanosu. Našemu razgovoru. (Zatomljuje neprilikom. Bujić ih zapanjeno gleda): Pa reci, nisi li rekao jučer da je patriotizam formalnost kao vjera, kao korota, kao stid, kao poštenje.

DUŠAN: Pa rekao sam. Ali jučer si se tome smijao. Dapače si dodao da je to kao alkohol. Znamo da će nas opiti, da će nam dati iluziju, pa ipak pijemo i najgore vino. Baš radi te iluzije. To je bilo jučer, a danas? (Gleda ga još drskije.)

ROMANO: A danas dopusti da ti okrenem pleća. (Okrene se.)

DUŠAN (Bujiću): Oprostite i po drugi put. Ni ja ne razumijem toga razgovora, te žestine. To nije tako često u nas, kako to vi mislite. To je samo danas, među nama, znate. (Prezirno odbija dimove.)

BUJIĆ: Meni je žao i više ništa. Želio bih vas vidjeti uvijek vesele i sretne i u nesreći. No, Romano, gotovo je. Mali nesporazumak.

ROMANO: Glupost. (Prasne u smijeh.)

LINDA (uđe tiho; tako i govori): Olga bi željela s vama govoriti na samu. (Romano i Dušan izlaze. Čudno se gledaju. Linda blizu Bujića): Ne znam, što bi moglo biti. Pazite. Odonda je takva: od Milinog ukopa i od vašega odlaska. (Povuče se. Pauza.)

BUJIĆ (sve upornije gleda u vrata).

OLGA (u istoj toaleti i šalu ulazi. Hladno): Dobro došli.

BUJIĆ (pošao prema njoj): Olga! (Ali najedamput stao. Ona ga gleda, onda zatvori vrata. Dugo se okreće): Smijem li vam stisnuti ruku? (Pruži mu je. On je dugo drži.)

OLGA: A sad - dosta. (Ustegne je. Pauza.)

BUJIĆ: Željeli ste razgovor sa mnom na samu.

OLGA: Da. - Samo jedno pitanje: zašto ste došli?

BUJIĆ (gleda nice): Radi vas.

OLGA: Zašto ste onda bili otišli?

BUJIĆ: Radi - sebe. (Pauza.)

OLGA: To mi je dosta. I sad možete otići, kako ste i došli.

BUJIĆ (bez glasa): I to je sve?

OLGA: Sve. (Velika pauza.)

BUJIĆ (promatra je i kao tek sada razaznaje njezinu fizionomiju; sve se više zadivljuje i najedamput klikne tiho, duboko): Mila!

OLGA (okameni se; samo joj se obrve trznu): - postajem joj sve više nalik. Takva je ona bila, kad ste vi počeli ljubiti mene - kad je ona počela bacati krv; gubiti vlasi, glas i pogled.

BUJIĆ: Ja sam trpio dosta u ove tri godine. Ja ne mogu više. Hoću li se ukopati živ?

OLGA: Onda - zbogom (okrene se).

BUJIĆ (u strahu): Ne još. Jesmo li mi gospodari srca?

OLGA (okrene se, govori sve nesmiljenije): Jesmo. I tirani. I krvnici! Kad joj počеше opadati kose -

BUJIĆ: Ne tako, Olga, ne tako.

OLGA: - kad joj počеше opadati kose, spavala sam kraj nje. U snu je stenjala i proklinjala -

BUJIĆ (trne): Ne tako, Olga, ne tako.

OLGA: - i proklinjala vas i mene. Tu sam razumjela da sam ljubljena prvi put.

BUJIĆ: Oh! (Ne može podnijeti.)

OLGA: Vi s kukavnom plaćom, ona bez miraza. Vi mlađi od nje, a u dvadeset i petoj godini djevojke naglo ostare. Kad je familija progutala njen miraz, došao je najbjedniji proscac koji je bio zadovoljan i... s bijelom kavom. A one je druge davno prije otjerala sramota... Vi znate. Došli ste, kad se je sve zaboravilo i u našoj se je kući spominjao Bruno kao uzor građanina, sina i brata. Preko noći ste otkrili da je Mila stara djevojka i da će moji biti presretni, ako zaprosite bar mene.

BUJIĆ (vikne): To ne stoji, oprostite.

OLGA: - pogotovo, kad je ona ionako na svu sreću morala umrijeti.

BUJIĆ (jače): To ne stoji, oprostite. To je kletva. Vi ste zaraženi.

OLGA (okameni se, samo joj se obrve trznu): Da.

BUJIĆ (uprepasti se): Nisam tako mislio. Kud me gonite? Bacate me u ponor. Ja se bunim. Olga! Olga! (Nemoćno traži stolicu.)

OLGA: Za bolesti spavala kraj nje. Jela njezine ostatke da je uvjerim da nije jektika. Slijedila sam majčin savjet. Ta nitko nije vjerovao da u našoj familiji može biti zaražen. Majka je to vazda nijekala i ja sam naslijedila Miline haljine, ljubav i bolest.

BUJIĆ (bez glasa i volje): To je utvara, praznovjerje. Sami se izjedate u svome jadu, u svojoj žalosti, u svojoj savjesti. Kad ste neizmjerno ljubili svoju sestru!

OLGA: Nisam. Tu se varate. Iščekivala sam vaše posjete u bijeloj haljini, sjećate se, s rukoveti cvijeća, udarajući u glasovir i gledajući svoju sreću u ogledalu.

BUJIĆ (u uspomenama; tone): I pratili ste me niz stepenice, kroz kestene, ruže i crnogorice. Svako predvečerje, kad je tonulo sunce. Sav je zapad bio u plamenu. Svi oblaci, more, planine i zvonici: jedna vatra. I sve je tonulo i gorjelo u vašim očima.

OLGA (odmah s uživanjem prekine ganuće): A za zatvorenim je prozorom gledala Mila.

BUJIĆ (malne u mržnji): To je utvara. Vi bulaznite.

OLGA: - pa ga je otvorila, sjećate se? Da čuje što govorimo, što šapćemo. A šutjeli smo. Usnice nam se pomicala same od sebe. I tad smo čuli kašljanje. Sjećate se onoga hropca? Drugo se nije ni moglo čuti podveče, kad u našem zaseoku nije bilo ni crkve ni zvona i kad je isto pseto bilo oglušilo od starosti.

BUJIĆ (k. g.): To je utvara, Olga. (Očajno gleda u plafon.)

OLGA (kao u vrućici, zabušenom strasti): A ja sam je te večeri uspavala cjelivajući joj usne da je uvjerim o svojoj čistoći i njezinom zdravlju.

BUJIĆ (traži joj ruku): Dođite k sebi. Oči vam izgaraju. (Polazi k njoj): U strašnim uspomenama živite. A jedamput ste se srdačno smiješili i na Veliki petak debelim svećenicima kojima su halje pucale kod klanjanja, a oni su zakapali Hrista. Kud gledate sada? (Približi se): Olga!

OLGA (gleda ga zapaljeno): U kakvim ste uspomenama vi živjeli?

BUJIĆ (nazaduje): U sličnim.

OLGA: A onda - je li to utvara?

BUJIĆ: Sada jest.

OLGA: Sada (čudnim zvukom). Sad sam ja utvara. (Bujić nazaduje.) Ja sam Mila. (Prvi se put nasmije bolesnim smiješkom. Pauza.)

BUJIĆ (sklapa ruke): Ovo srce. (Gleda preobraženo): Krvnik samoga sebe. (Glas mu podrhtava): Niko vas ne bi mogao tako mučiti, kako se mučite sami. A niste nabožni. Sumnjam da vjerujete. Vjerujem da ljubite.

OLGA (i njoj glas podrhtava): Mila. - Nisam li joj nalik? Gledajte me, kako sam ja gledala svoju sreću u ogledalu. Uvenula, uvenula kao vaš cvijet u albumu, vaša crvena tinta na razglednicama... I ušesa su mi blijeda i tanka. (Pipa jedno uho): Kao da pipam najtanji neispisani papir... A kad primim ruke (pruži ih prema njemu). Ovi prsti. (Raširi prste): Kao

Janko Polić Kamov: Mamino srce

latice od papira... (Prevlači naizmjenice jednu ruku preko druge): Ova koža mene samu zebe. Kao da gladim žabu. (Nasmije se bolesno): Žabu... bez krvi. (Prinese ruke k licu.)

BUJIĆ (koraca i u svakom mu je koraku jedan jecaj): Smijem li vam poljubiti ruku? Smijem li vam reći da sad ne mogu zaboraviti - da sam dvije godine gušio sve, jedino. - Smijem li vam reći da više ne mogu? Olga Olga! Olga! Ja vas gledam, kako ste vi gledali svoju sreću. Smijem li vidjeti svoju? (Približi se. Riječi mu se uspravaju na usnama i stisne ju čvrsto. Onda je pusti, odvrne se i otre suzu.)

OLGA (široko otvori usta; tri puta; hvata zrak; tad se upre o stolicu i zakašlja): Ako ste došli radi mene - (kašljuca) - otišli radi sebe - (k. g.) možete i sada otići, kako ste došli. (Kašlje u rubac.)

BUJIĆ (rame mu se na svaki kašalj trzne; nazaduje k vratima).

LINDA (zguarena; lice joj puno vora i mraka; grčevito uhvati Bujića za ruku).

BUJIĆ (pijano): To je sreća. Nenadana. Blagoslovite nas, majko - majko! (Ispane.)

LINDA: Jedina! (Posrće k Olgi.)

OLGA (bez glasa): Mama. (Pružna rubac u velikoj naivnosti i smijehu): Kao Mila... Gledaj, mama... To je krv. Gle. - (Izgubi glas.)

Zastor

II

(Johana uvodi Bujića).

BUJIĆ (ne ulazi).

JOHANA: Čini se da je bolje. Danas je i jela. Sada spava.

BUJIĆ: A gospođe nema?

JOHANA: Nikoga nema. Gospođa je malo prije izašla. Dušan je sam kod Olge. Zovnut ću ga, izvolte.

BUJIĆ: Ne, hvala. Ja ću se još vratiti. (Johana ga isprati i odmah se vrati.)

DUŠAN (dolazi kroz sobna vrata): Ko je bio?

JOHANA: Gospodin Bujić. Reko se je vratiti.

DUŠAN: Mogli ste me zvati.

JOHANA: Nije htio. Olga spava.

DUŠAN: Spava. Još se nije nitko vratio?

JOHANA: Nije i neće tako skoro.

DUŠAN: Ne... Vrata ste zaključali.

JOHANA: Jesam. Zašto to pitate?

DUŠAN: Tako. Mogao bi tko doći. A sami smo.

JOHANA: Pa vas je strah.

DUŠAN: Mene. Ajte, molim vas. Kamo je pošla mama?

JOHANA: Ne znam. Mora da je nešto važno. Nikada inače ne izlazi. Ne bi Olgu ostavljala samu.

DUŠAN: Ni ona se neće tako skoro vratiti. A zvonce ste skinuli?

JOHANA: Jesam. Jer prejako zvoni. Pa bi gospođicu moglo probuditi.

DUŠAN: To sam vam i htio reći. Makar je ona u zadnjoj sobi pa ne može ništa čuti.

JOHANA: Ja sam u kuhinji, ako što trebate -

DUŠAN: Ostanite malo tu sa mnom. Tako sam sâm, sâm, Johana. Ostavili me ovako kao bolničarku.

JOHANA: Jadnik. Šta će llica bez vas.

DUŠAN: Znete. Nije to. Nešto drugo. Nikada još nismo bili sami ovako ja i vi. Nije li to čudno?

JOHANA: Ajte, ajte. Sestra je sama.

DUŠAN: Ima zvonce, pa ako što treba, zvonit će. Spava duboko, a nije cijele noći.

JOHANA: Ja sam u kuhinji, ako što treba -

DUŠAN (bliža joj se): Nešto sam vas htio pitati.

JOHANA: Drugi put. Sada nije tome vrijeme.

DUŠAN: Baš sada, vidite. To je ono interesantno. Slušajte: polazite li vi na ispovijed?

JOHANA: Pa šta je to interesantno?

DUŠAN: Drugo nešto. Šta vas pita pop?

JOHANA: Ajte vi. (Odmakne se.)

DUŠAN: Vi ste Slovenka, pobožna, lijepa, pa šta vas pita pop? (Uštine ju.)

JOHANA (udari ga po prstima): Kanite se tih prostota. Nikad se ne možete odučiti.

DUŠAN (obujmi je): A to nije prostota?

JOHANA: Nego -

DUŠAN (poljubi je žestoko): A to?

JOHANA: Bježite. Vi ste drzoviti. (Dušan joj zakrči put.) Ja ću vikati. (Sve tiše): Ja ću vikati.

DUŠAN (tiše): Vičite. Sami smo. Nikada nismo bili sami. Na vratima sam vas ljubio, Johana, i niste kričali, jer je u kuhinji bila mama.

JOHANA: Opet počinjete.

DUŠAN: Svaki dan počinjem i nikada ne mogu svršiti. (Primi je za ruku.)

JOHANA: Netko kuca. - Pustite me, netko kuca. (Otrgne se, izađe. Dušan polazi naglo u sobu.)

BRUNO (u kabanici s izvrnutim ovratnikom; dvije mu dublje bore režu lice; brci mu raščupani, govori u stran krijući pogled. Dušan se ukaže): Kako je?

DUŠAN: Spava. (Bruno polazi u sobu. Pauza. Dušan puši.)

BRUNO (vraća se s otkopčanim kaputom; neodlučno zastaje kod stola): Mama je otišla baš danas, baš danas. Zacijelo je i opet u potrazi za novcem. (Gleda u stol): Kako? Kako? - A Romano?

DUŠAN: Otpratio je mamu.

BRUNO (k g.): Kako? Kako - (pogleda kratko Dušana; glas mu je prikriven): Je li to bila krv jučer?

DUŠAN: To ne znači još ništa. I liječnik je rekao da krv ne znači ništa.

BRUNO (naglo): Je li? Je li? (Opet prikriveno): Ali omršavila jest, to se vidi. (Na vratima kucanje. Bujić ulazi): O uđite. Spava. Uđite.

BUJIĆ (plaho): Bio sam već jedamput. Ne smetam? Samo čas. Može se? (Dušan baci cigaretu i povede ga u sobu.)

BRUNO (strgne kaput i baci na divan. Onda se uhvati za bok i smota doljnu usnu; uspreže se): Kako - kako -

BUJIĆ (uđe plaho, šešir mu u ruci, gleda Bruna i čeka; glupo): Bit će bolje.

BRUNO (isto tako): Izvolte.

BUJIĆ: Hvala. Žuri mi se.

BRUNO: Sluga.

BUJIĆ: Hvala. Klanjam se.

BRUNO: Izvolte.

BUJIĆ: Ne smetam? Oprostite. - Ja sam zbunjen. (Gleda u šešir kao da ne zna što će s njim.)

BRUNO: Je li to istina? Je li ono bila krv, jučer?

BUJIĆ: Krv ne znači ništa. Uzrujanost, iznenađenje, nenadana sreća pa (tiho) strašno! (Pogledaju se.)

BRUNO: Izvolite. Odložite. (Primakne mu konačno stolicu. Bujić odmah sjedne, ali se ne snalazi.)

BUJIĆ: Vi se mene ne sjećate. Rijetko smo se viđali. Ali ja se vas izvrsno sjećam. Na Milinom se pogrebu upoznasmo. Ja sam vam onda srdačno stisnuo ruku i obojica smo gorko zaplakali. (Plaho se dignu): Oprostite, to je fatalno.

BRUNO: Da. Fatalno. Vi možete reći: je li da je Olga omršavila od onda?

BUJIĆ: To jest -

BRUNO: Da je slična, posve slična Mili.

BUJIĆ (osupne se): Da.

BRUNO: Ali ja ne mogu ništa. Ja sam nemoguć, to jest nemoćan. Liječnik veli: promjena zraka. Zimi jug, ljeti šuma. Ja ga ne razumijem.

BUJIĆ (buni se): Ah, liječnici ne mogu ništa. Dušobrižnik ne može ništa za dušu, ako duša neće.

BRUNO (naglo): Ali vi biste me morali hrabriti!!

BUJIĆ: I vi mene!! (okrene se). Oprostite. To je fatalno.

BRUNO: Ne to. - Jest, sad se sjećam. Na Milinom smo pogrebu plakali obojica.

BUJIĆ: To je fa -

BRUNO: Ne to! - Vi ljubite Olgu.

BUJIĆ: I vi.

BRUNO: I sve nas.

BUJIĆ: I vi.

BRUNO: I vas. - Jedini ste prijatelj naše kuće. Pa sad recite, šta da se čini? Što da ja činim.

BUJIĆ (odmiče): Ništa. Ni ja ne razumijem.

BRUNO: Tako sam zbunjen.

BUJIĆ: A ja tek!

BRUNO: Kome da govorim? Valjalo bi se sporazumjeti, a tu - bojim se govoriti i s braćom i s roditeljima. Morao bih hrabriti njih, oni mene. A tu sve obratno.

BUJIĆ: Vi mene - ja vas. Vi njih - oni vas. Strašno. Dopustite da se udaljim.

BRUNO: "Zimi jug. Ljeti šuma. Odmah". Znete, znate, prijatelju, što bi trebalo? (Čudno se osmjehne): Novaca.

BUJIĆ (naglo stane): To da. Ali prije svega - ne misliti. Stojimo pod dojmom krvi, a krv ne znači ništa. Pa vidimo samo crno.

BRUNO: Znete šta. Izađimo. Ne ostavite me sama.

BUJIĆ: To da. Na zrak. U društvo. Meni je gore no vama. Neću vas ostaviti. Kako bih vas mogao ostaviti. Sad mi je lakše. I vama mora da je lakše. (Pogleda šešir): Zašto se uzrujavamo? Sami stvaramo nesreće i bolesti. Tako smo praznovjerni. Napoleon je rekao: volja je sve - i osvajao je svijet. Hrist je rekao: vjeruj - i pomicao brda. I medicina je sugestija. Vjera i volja, to je ono sve.

BRUNO (čudnim rugom): A novac? Ja kao trgovac, knjigovođa itd. vjerujem u novac i hoću novac.

BUJIĆ: Vjerujete ili hoćete, a o tom se radi. (Nasmiješe se obojica. Bujić konačno odloži šešir. Pauza. Bujić se vrti po sobi.)

BRUNO (opet se je zabrinuo; stište bok, onda navuče kabanicu): Kako - kako - Uzajmiti se može. A onda? Misliti se ne smije, je li?

BUJIĆ (glupo): Nikako.

BRUNO: I vas je to uzrujalo.

BUJIĆ: Takav slučaj. Dolazim nakon dvije godine od jednog sprovoda. To je fa -

BRUNO: Ne to.

BUJIĆ: Kako ne? Veli mi: "Mila je u snu proklinjala vas i mene i tu sam shvatila da sam ljubljena prvi put". Nije li to fa -

BRUNO: Ne to. (Uporno gleda u stol.)

BUJIĆ: Jučer je dobila prvi ljubavni cjelov i u rubac je ispljuvala krv. Nije li to fa -

BRUNO: Ne to. Ma vi, vi ne znate još. Otac - tu, na čeljusti - Ono tvrdo - ono tu - (uhvati ga za čeljust i stisne.) Ono je, veli liječnik, (pusti ga) rak. (Bujić se primi za čeljust. Bruno zakopča kaput i digno ovratnik. Pauza.)

BUJIĆ (poništeno): A kako sam to mogao znati. (Zamišljeno): Nitko uostalom ne može znati. Rak je i danas misterij.

BRUNO: Morao sam nekome reći. A kome ću? Unašati strah u ovu kuću, u ove ljude, u njih - mogu li? A držati sve za sebe, zakapati sve u sebi - ovakve tajne - može li se? (Savladava zvuk glasa.) Htio sam danas kupiti revolver. (Bujić se izbulji. Bruno duboko uzdahne. Bujić traži šešir. Velika tišina. Bruno k. g.) I to ne mogu držati za sebe. Tajne muče tako strašno - kao grijesi, kao zlodjela, kao prevare... A kome ću? Njima? Svi o meni (besvijesno ispruži dva prsta) vise - ovako vise. (Tišina.)

BUJIĆ (muklo): To je fatalno.

BRUNO: Ali vi biste me morali tješiti! (Bujić drži nespretno šešir): Odvrćati, svjetovati, hrabriti.

BUJIĆ (zavikne): Idimo van, dakle! (Ispruži ruku.)

BRUNO: Ništa se ne može znati, je li tako? Pa i liječnik veli: ne mora biti rak. Može to trajati godine i godine. Otac je već bio jedamput operiran tu na usni pred godinu, dvije. Pa bi se to moglo i sada - odstraniti.

BUJIĆ: Dakako.

BRUNO: Ali liječnik veli: operacija je suvišna - sada. Zašto se dakle on skanjiva?

BUJIĆ (glupo): To je ono!

BRUNO: Je li? To sam i ja pomislio. Dakle: gotovo, sve suvišno, je li! (Bijesno ga pogleda.)

BUJIĆ (polazi rukom preko glave; strašljivo): Izađimo, molim vas, van. Tu bih mogao posjediti.

BRUNO (izlazi, bok mu se trese; Bujić ga svečano propušta, pa izađe. Velika pauza).

JOHANA (zaviri u sobu i odmah se izgubi. Onda se vrati i pođe prema sobnim vratima. Tiho ih rastvori i gleda; a onda se naglo povuče).

DUŠAN (u po glasa): Ah -

JOHANA: Mislila sam da ste i vi otišli.

DUŠAN: A nisam. Kako bih?

JOHANA: Čula sam korake. Vrata su škripnula pa sam pomislila da nema nikoga.

DUŠAN: I nema nikoga. Olga još spava.

JOHANA: Ako što treba, zovnite me. (Izlazi.)

DUŠAN (pohotno): Johana.

JOHANA: Ma šta vam je?

JOHANA: Ma šta ćete?

DUŠAN: Vrata ste zaključali.

JOHANA: Ma jesam.

DUŠAN (dublje): Johana.

DUŠAN (hini strah): Strah me. Progone me slutnje. Nekakva priviđenja. Tu su. Dave me.

JOHANA (pride mu): Bože!

DUŠAN: Odmah se uplašite. A to još nije ništa. Vidite, nije ni malo mračno, a ja vas svejedno ne vidim. (Pohotno): Johana, gdje ste? (Dršće): Mene je strah. Opipajte ruku. Ledena, a gori. (Pruži je): Na, opipajte. (Sam je opipa.)

JOHANA (primi ga za ruku): Gori.

DUŠAN: Jelte. (Sve strastvenije): Opipajte. Još. Još. (Naglo je objuči.)

JOHANA (krikne pridušeno): Vi (Dušan je zabuši cjelovima. Ona hripi pa ga vuče k izlazu): Ne! Ne!

DUŠAN: Psst. Probudit će se. Psst. (Bujmi je požudno. Tako se izgube.)

(Nenadana mukla tišina. Onda isto tako nenadan, tanki krik. Pa opet tišina.

Tad se začuje zvonce. Pa mučna pauza. Pa opet zvonce nekoliko puta. Sve kraće i brže. Pa konačna mukla, duga pauza.)

OLGA (upaljena, prosute kose, blijeda, omotana u crveni gunj. Stupa korak po korak. Oči joj velike, mutne i vruće): Mama. (Stupa. Vrat joj se ni ne giblje): Mama. (Izađe na glavna vrata. Ura izbija četiri sata. Onda se čuje jedan glas zapanjenosti, zgražanja i strahote): "A". (Olga se vraća. Ukočena. Pogled joj bulji u prazninu. Kao jeka ponovi onaj isti "a" sve slabije. Tako se spusti na divan. Mračni se.)

DUŠAN (neuredan; pomućenih crta lica, pjana pogleda, potajice stane na vrata. Dugo gleda po sobi. Koljena mu se tresu. Sagiba se. Onda se zagleda u divan. Muči se da razazna. Ušesa mu napeta): Olga. (Olga diše.) Olga. (Ona se pomakne): Ah! (Olga se pridigne i obraća k njemu. Dušan se naglo okrene.)

OLGA (dalekom čežnjom): Ko si ti - (Stisne gunj): Gdje je mama?

DUŠAN: Otišla je.

OLGA: Sami smo.

DUŠAN (muklo): Sami. (Ponovi kao da želi još čuti tu riječ): Sami -

OLGA: Zašto me ostavljaju samu. Zašto puštaju da me Mila vuče za noge...

DUŠAN: To si ti snivala. Pođi u krevet. Ja ću sjest uz tebe.

OLGA (istom čežnjom): Ti - ti.

DUŠAN: Saberi se. Čitat ću ti arapske priče kao ti meni, kad sam bolovao. Tako ćeš slatko zaspati. (Nestrpljivo gleda u vrata): Zašto ne dolaze! Zašto ne dolaze? (Odšeta).

OLGA (sanjivo): ... i puštaju da me Mila vuče za noge.

DUŠAN: Ružno si snivala (koljena mu se tresu).

OLGA (zguri se): Gadno. Gadno. Gadno.

DUŠAN (najedamput sjedne; mumlja): Zašto ne dolaze?

OLGA (sanjivo): Četiri sata. Mračni se. A sama.

DUŠAN: Legni. Nisi se ispavala. Ja ću te odvesti.

OLGA (istom čežnjom): Ti - (Besvijesno ispruži ruke. Bolesno se smiješi): Ni on nije bio tu, mama, ni on. (Prinese ruke k licu): Mračni se. A sama.

DUŠAN (teško se dignu i otvori vrata. Grubo): Dajte tu lampu. (Olga se stisne u gunj. Zubi joj cvokoću. Dušan brutalno): Lampu - Lampu. (Olga istim stupajem polazi u drugu sobu. Dušan je slijedi.)

JOHANA (glavu je sakrila u rubac. Unosi lampu i postavlja na stol. Kucanje. Johana izlazi).

ANDRO (izvana): A, Dušan. Dobro je, dobro. Evo idu i oni. A Olga? Bolje, no, bolje. (Ulaži sam. Nosi nekake paketiće i sve položi na stol. Odmotava. Pa čita omote. I sve omote lijepo složi i metne u džep. Onda protre ruke, stane pred ogledalo, opipa čeljusti i nenadano obori glavu. Čuje se Lindin glas. Andro polazi u sobu.)

LINDA (u crnoj opravi. Ovratnik joj sasma upao u vrat. Rumena, napeta; jedva diše).

ROMANO (i on nosi nekake paketiće i sve odlaže): Napokon.

LINDA: Ne mogu više. (Otkopča ovratnik): Sad imaš novac, pa pazi.

ROMANO: Hvala. Odmori se najprije. Ne polazi tako k Olgi. (Skida joj šešir i mantel.)

LINDA: Ne znam, gdje mi je glava.

ROMANO (na vrata): Čašu vode.

LINDA: Reci da smo bili kod gospođe Milić radi Olge. Radi promjene zraka. Ona da ima u Dubrovniku rođake.

ROMANO: Ipak je ta udovica krasna žena. Dala ti je najposlije. I počela namigivati sa mnom. Ali ti, mama, ti nemaš daha. Nikad ne izlaziš. Kamo ćeš sada. Odahni prije. (Gleda je zabrinuto.)

LINDA: Sad imaš novac. Pazi. Imaš više nego trebaš. Trideset kruna ide još meni. A dvadeset što ostane, to tebi za duhan.

ROMANO: Čula si: bio je Bujić tu. Radi Olge nije otputovao. I on je krasan čovjek. (Johana unosi vodu i odmah izađe.) Na. Srkni malo. - Je li bolje. - Sve će sad biti bolje. Ja ću naći mjesto kod novina. Spasio sam svoje poštenje. Olga će se oporaviti. Preturila je najstrašniju krizu - ljubav. Sve će biti bolje.

DUŠAN (ulazi. Podočnjaci mu na lampi pocrne): Dobar večer. (I on se zagleda u Lindu): Kako si crvena. (Linda polazi.) Tiho. Olga spava. Otac je kod nje. (Linda ide u sobu. Dušan gleda nice. Uzima jedan po jedan svaki predmet na stolu. Bočicu masti dapače otvori): Pa to je jednostavna mast za otekline, a otac veli: ne diraj! otrov. A ovo? Biskvit. To si ti kupio Olgi. Ti imaš novaca.

ROMANO: Ja? Odakle? (Okreću se jedan od drugoga): Je li Olga sve to vrijeme spavala?

DUŠAN: Da. Imala je vrućicu. Ti imaš novaca.

ROMANO: Malenkost. (Izvadi novčarku): Tri krune i dvadeset filira.

DUŠAN: Daj mi dvije.

ROMANO: Šta mi ostaje? (Ne gledaju se): Je li Olga spomenula Bujića u snu?

DUŠAN (smrkne se): I njega i Milu i šta ja znam.

ROMANO: I Bruno je bio tu.

DUŠAN (grubo): I Bruno, da. I Bujić, da.

ROMANO: Pa šta ti je najedamput?

DUŠAN: Ništa. Sve je dosadno i svi ste dosadni. Za svaku tricu pitate. Za svaki kret. Za svaki - ja ne znam. Kao babe. Ja vas ne pitam ništa. Kamo ste pošli ti i mama? Ne pitam. Briga me! A Bruno odmah: kamo su pošli? U potrazi za novcem; zacijelo. (Mračno. Romano ga šutke gleda): Tako smo sićušni postali. Tako tričavi. Tako mizerni. Jučer se je radilo o pet kruna duga; mama se zadužila kod nekake babe. Pa zato svađa, pa zato izjedanje, pa zato - Blato. Sve je gadno, gadno, gadno. (Iznenadi se.)

ROMANO (čudno): Sad si porumenio.

DUŠAN (drekne): Šta. - Zašto bih porumenio? Tu otac: jednostavna otekline, jednostavna mast. A on: pazi, ne diraj, otrov. Tamo Olga. Jednostavna uzrujanost, jednostavna sukrvica pa odmah: alarm, ludilo, plač.

ROMANO: Zašto se ti uznemiruješ za trice, ako su trice.

DUŠAN: A nisu trice, reci. Je li to još strašno: pet kruna duga, jedan mlaz krvi, jedna otekline. Šta se drugdje događa. Moj jedan kolega baca krv u školskom zahodu, jer kod kuće, veli, ne može: gazdarica bi mu otkazala stan. Neki dan su vagoni zgnječili jednog radnika i kome je to pokvarilo apetit. Svaki dan čitamo u novinama istim mirom meteorološke vijesti, uvodne članke i umorstva, čedomorstva i silovanja. A tu: (u lažnom cinizmu) da se nađeš slučajno u zagrljaju jedne Johane - zbilja, šta bi bilo? Šta bi bilo? Pa da to još vidi mama, otac ili - Olga. (U velikom naporu): Nešto tako naravno, obično, ulično. I nikome nije palo na pamet spustiti zastore na prozorima, kad tamo sjedi Olga, a na ulici su psi.

ROMANO (u istom naporu): Ne možeš više, pa prestani. (Iznenadi se): Opet si porumenio. (Obori pogled.)

DUŠAN: A kako ne bih, kad je sve gadno, gad - (Izgubi riječ. Pauza.)

ROMANO (tiho): Bili ste sami ti i Johana.

DUŠAN (uzrujano, ali tiho): A šta govoriš tiho sada? Sami, da, pa šta onda.

ROMANO: Onda ništa. (Sasma tiho): A Olga?

DUŠAN (stisne usne): Zašto tiho. (Sasma snizi glas): Zašto tako tiho.

ROMANO (dalekom čežnjom): A ti?

DUŠAN (osupne se pred zvukom glasa; onda zatomljujući): A gdje ste bili ti i mama? Šta ste opet založili? Kod koga ste se opet zadužili? Za koga? Vidiš, nije me briga za to.

ROMANO: Možda ni ne opažaš da si počeo vikati, a Olga spava.

DUŠAN: Odgovori mi onda. Pun si novaca. A tu sramežljivo otvaraš novčarku. Tri krunne. Ja, vidiš, ne trebam ništa. Ali ni ti ne budi dosadan kao drugi.

ROMANO: Ni ti se ne uzrujavaj, kad nema razloga.

DUŠAN: Ko se uzrujava? Ja ne obaram pogleda. A ako se uzrujavam, nije mi neugodno kao tebi.

ROMANO (žalosno): Uistinu.

DUŠAN: Ne. (k. g.) Ja nemam milosnica. Ja ne kupujem šešire i rupce tamo jednoj Mimi koja uzdržava dečke.

ROMANO (zakoraca prama njemu): Ja kupujem šešire i rupce toj Mimi, pa šta onda.

DUŠAN: A čijim novcem?

ROMANO: Tvojim ne.

DUŠAN: Ni svojim.

ROMANO: Nego.

DUŠAN: Ti ni ne znaš da si počeo vikati, a Olga spava.

ROMANO: Znam. Ali ti zaboravljaš da si mi dužan odgovor. Bio si cijelo poslijepodne kod kuće, a imaš podočnjake kao da si bio na tuđem krevetu.

DUŠAN (drsko): Čijim novcem. Čijim novcem.

ROMANO (u gađenju): S jednom sluškinjom koja zaudara po petroleju.

DUŠAN: Čijim novcem?

ROMANO: A mama će istjerati svoju snahu kao prostu bludnicu, kad ćeš se ti gnušati rođenog djeteta.

DUŠAN: Čijim novcem.

ROMANO: A sve to, dok je ona možda prala krvave mrlje na Olginom rupcu.

DUŠAN (stisne usne, problijedi): Ono - (Stisne pesnice, ali ih napadno spusti. Onda mu zadržće koljeno.)

ROMANO (zapanji se): Zašto sada - ono koljeno - ono koljeno - dršće? (besvijesno upre prst).

DUŠAN (sakrije lice, muklo zarida i odmah zaguši rukama plač. Pauza.)

ROMANO (muca): Malenkost. Nešto tako obično, naravno. Nešto ulično, vulgarno. Do vraga i ovakva srca. Za malenkost. (Gorko se smije): A drugi su pronevjerili milione, pa ništa. Drugi stotine hiljada, pa ništa. Treći hiljade, pa gle! Bruno se je ukleo, zakleo, prokleo. Kao da bi pronevjerio... dvije stotine... (muca). Jednoga drvenoga konja kome smo na veliku Maminu radost odsjekli glavu.

DUŠAN (spustio ruke, oči su mu suhe): Četiri sata. (Gleda na sat.) Mrači se, a -

ROMANO: A - (očekuje nešto. Onda se zbuni. Pauza.)

DUŠAN (gleda u koljena): Jesmo li sad vikali? Htio sam te, naime, pitati, jesi li pogledao Olgu. Ona je, naime, snivala da ju je Mila vukla za noge. (Osmjehne se.) A onda (jednostavno) - vidjela je.

ROMANO: Vidjela je - šta?

DUŠAN (nemoćno): Vidiš da te ja ništa ne pitam, ne pitaj ni ti. Razumij. (Uporno, ali jednostavno): Vidjela je.

ROMANO: Da. (Oči mu se pomalo rastvaraju.)

DUŠAN: Probudila se... Izašla. Tražila. Našla. Morala je vidjeti. Mi smo bili u kuhinji. (Duboko): Ostala je živa - ipak (duboko uzdahne. Ogląda se i sretne veliki Romanov pogled.)

ROMANO (ponavlja): Vi ste bili u kuhinji. Ona je morala vidjeti. Ostala je živa - ipak.

DUŠAN (u rugu): Nitko se nije nikada sjetio spustiti zastore, kad je Olga gledala na ulicu, gdje se skupljaju psi. (Strese se.) Šta gledaš tako. (Opet u rugu): Šta tu koristi zatvarati vrata i zaključavati i poslati tamo nekoga da izađe u susret tamo drugome nekome. Ili čekati da svi odu, da svi pozaspe. Kad je to tako. Zvalo se to slučaj, neopreznost, usud. Vazda dođe vrag po svoje. Ti si se jučer žestio na cinizam, ja danas na trice. Pa šta je to pomoglo? Daj mi dvije krune.

ROMANO (vadi novčarku): Na. I ruku. (Pruži mu je.)

DUŠAN: I ruku. (Stisne je. Obojica se smiju.)

ROMANO: Kamo ćeš sada?

DUŠAN: Pa znaš. Na pivo. Netko treba kuraže prije, netko poslije. A to je -

ANDRO (polazi ravno k stolu i uzme svoje pakete): Ne izađite. Neka bar jedan ostane (otide).

ROMANO: Šta si ono rekao da Mimi uzdržava dečke.

DUŠAN: Rekao sam tako da rekнем. U afektu.

ROMANO: Sumnjam. Ona nije darežljiva.

ANDRO (ulazi; u ruci mu novine. Sjedne kod stola, primakne lampu, natakne cviker i razmota novine).

ROMANO: Šta kaže liječnik, papa.

ANDRO: Nek mažem.

DUŠAN: To je obična mast, a ne otrov.

ANDRO: Vidiš da čitam.

DUŠAN: Vidim. Zbogom. (Izađe. Romano ga prati.)

ANDRO: Ta vrata. Ta vrata! (Romano zalupi.) Vidiš da čitam. Ja ne znam, od čega ste vi napravljeni. (Čuje se zvonce): Tamo te zovu. (Romano polazi u sobu. Andro se s uživanjem zadubi u uvodni članak. Komentira čitanje dižući obrve, gladeći bradu, kimajući glavom s "ah" i "eh".)

JOHANA (ulazi): Zvonili su.

ANDRO: Čovječe božji, ne za vas! Vidite da čitam. (Johana izađe. Andro nastavi čitati i komentirati, onda se najedamput počinje postepeno čuditi): O! O! O!

LINDA (naglo uđe): Novine. Tek dođe: taff! (Spušta zastore na prozorima i vrata zatvara. Andri nad glavom): Za ništa se ne brineš. Novine -

ANDRO: A šta ću drugo.

LINDA: Novine, crna kava i cigara - tvoje sve.

ANDRO (baci ih): Vidiš da mirno sjedim i to tebi smeta. (Odloži cviker): Vidiš da uživam i to tebe smeta (digne se).

LINDA: Smeta me ta komotnost. Kao da je tamo u tim novinama (brzo, blizu). Nisi mislio još na ono što je rekao liječnik?

ANDRO: Veli nek mažem.

LINDA: Ali ne to. O Olgi govorimo.

ANDRO: Aha. Uzrujanost, rekao je, prva groznica. Prva ljubavna groznica koje ti nisi imala.

LINDA: Kako možeš biti tako zaboravljiv? I ti nisi mislio? (Na stran): Ništa ne misli; ništa ne misli!

ANDRO: Cijelo jutro u uredu; popodne sam čekao kod liječnika dva sata, dok je na mene došao red. Sad sam se sreo s nekim Zmajićem i nije me pustio; uhvatio me da kandidiram za narodnog zastupnika. Kao divljak, pomisli. (Smiješi se): Ma vi ste ljudi, ili mene držite za bedaka, odgovorih.

LINDA (k. g.): Ništa ne misli! Novine, crna kava i cigara.

ANDRO (prečuje): Odlučih porazgovoriti se s Brunom. Znaš da mi je on rekao da otkážem mjesto.

LINDA: Kada?

ANDRO: Sad. Sretah ga s Bujićem. Šta ćeš veli, tamo, za ono stotinjak kruna.

LINDA: A ti?

ANDRO: Ja nisam odgovorio. Radio si dosta, oče, nek se sinovi sad brinu; ti počini. To mi je rekao. Bio je tako ganut, jadni Bruno. (Ostane zamišljen.)

LINDA: Olga mora promijeniti zrak. Zimi jug, ljeti šume. Na to nisi mislio.

ANDRO (u žalosnom smijehu): Mislio sam, mislio, ali kako? Netko mora s njom. Stan ne može biti kakav god. Primorje nije podesno radi bure. Sela nisu zgodna radi slabih prometnih veza. Hoće se Dubrovnik, slovinska Atina, puna tuđinaca i skupoće. A novac?

LINDA: To jest već je odlučeno. Olga ostaje tu, ti ostavljaš mjesto. Ali ja sam drugčije odlučila: Ti ne smiješ ostaviti mjesto, Olga mora na jug.

ANDRO (smije se): Pa dobro. Ja se pokoravam. Naučio sam slušati, zaboravio zapovijedati. Ja sam u kući nula. Pa što hoćeš od mene. Ali ni Bruno nije svemoguć; pitaj njega. Ja sam nula.

LINDA: To hoćeš sam da budeš. Sav tvoj život ide za tim: riješiti se obveza, skrbi i dužnosti. Kad dođe najgore, tebi je najbolje, jer si nula. Tek si dočekao da nas Bruno pozove k sebi; i svoju si plaću predo u njegove ruke; familiju si povjerio njemu i sve si brige odložio na njega. Konačno: ostvario se tvoj ideal: novine, cigare i crna kava. Sad tareš ruke i šta te briga.

ANDRO: Proći će i to, donna Linda. (Turobno): Starci su ko djeca. Mazite me, grdite i prezirete; ta to je bio moj ideal.

LINDA: Ali sada se vraćamo natrag. Familija te opet traži; familija zahtijeva. Ti moraš. - Tako je bilo i onda, kad je Mila bacila prvi mlaz krvi i ti si tvrdio da nije ništa. A ja sam vjerovala u proljeće i zdravlje. I onda je liječnik govorio o jugu. A ja sam mislila na Egipat. Samo si ti mislio na štednju.

ANDRO (naglo plane): Vraćamo se natrag. Hvataš me za grlo: ja moram. Imaš nož: svoju zlobu; ja strah: svoju savjest. Život ili novac!

LINDA: Nisi li predviđao ovaj momenat, kad će familija tražiti svoja prava, svoga oca. Morao si naslutiti i radosno primiti skrbništvo rođenog sina da se u tom momentu riješiš dužnosti, da skrstiš ruke i da jednostavno odgovoriš: ja sam nula.

ANDRO: Misliš da ću se braniti? Izvinjavati? Kad si sve uništila uništi i ovo malo ponosa. Na što mi?

LINDA: Ja sam uništila! To je druga tvoja riječ kojom opravdavaš svoje ništavilo. Ali si mi puštao slobodne ruke da možeš reći: vidite, moja se žena zadužuje, a ja ni ne znam. Sad sam propao, ali ne svojom krivnjom. Ja sam ostao pošten, častan i glup. (Odšeta.)

ANDRO: Vraćamo se natrag. Kao da sam ja uživao u tvojim dugovima. Ponosio se, da! I onda zar, kad sam u najvećoj bijedi uzimao kočiju da dođem neopažen do kuće, da me na cesti, pred svijetom ne salete vjerovnici, mesari, pekari i postolari. I to je zar bila moja komotnost. A kad si me ti hvatala za grlo s Egiptom, kao danas s Dubrovnikom, ja sam primao pisma od svojih vjerovnika, od svojih najboljih prijatelja: "Vi nam, Boškoviću, ne vraćate još novac; a mi smo vjerovali u vašu riječ. Vi ste nas, Boškoviću, na vjeri boga prevarili; kao hajduk nas iz busije napali; kao razbojnik nas orobili"... Svi ste mi držali nož pred srcem, a ja sam morao igrati hladnokrvnog Engleza i dolazio kući kao krivac, kao zločinac tražeći, znaš što... znaš što. Ni cigare ni novine ni crne kave. Samo jedan po-

gled, jedan posmijeh svoje bolesne kćeri koja je mislila da sam joj ja pojeo miraz... Ti mi nisi dao ništa, rekla mi je Mila, kad sam došao prositi za mrvicu za zadnji poljubac; pa sam kao pas podvinuo rep, pa sam izašao pred vrata, pa sam plakao, a ti si došla i rekla: šta praviš komedije, nađi novaca!

LINDA: A ti si tražio i donosio suze. Kao da se muškim suzama plaćaju ženske. Meni su grudi bile pune plača, a srce do grla, ali su mi oči bile suhe. Jer je Mila tražila smijeh i novac. I jedini put sam propjevala u svome životu, kad mi je prva kćerka umirala. Ko je trpio više? Ko je ljubio više?

ANDRO (uvuče se u uspomene): S deset godina u svijet, bez majčina blagoslova; dvadeset godina rada, bez mladovanja; i sestre i braća i roditelji: sve gladno, pa pruža ruke: daj! Pa plače: daj! Pa proklinje, ako ne daš! Sve interes, nigdje ljubavi. "Odličan Hrvat" pišu novine da im platiš deficit. "Velikom mužu" posvećuju pjesnici pjesme da im platiš tisak. Nigdje ljubavi, sve interes. Samo jedna djevojčica, crna, tiha, bezazlena... (u dalekom odsutstvu). Boji se brade i brkova; stidi se pozdrava i pogleda. Voli bombone i opere. Gleda Aidu i Luciu i mjesec dana ništa drugo ne vidi. Kad drugi plješću, ona plače. "Čuješ" veli joj mati "pred tim jedinim muškarcem ne smiješ bježati, stiditi se i bojati". A ona sluša svoju mater više od srca. A njezina mati ljubi interes više od svoje kćeri. A taj jedini muškarac ljubi nju više od svega. (Šaljivo i žalosno): Ljubio sam te, znaš, više, negoli ti mene. I to je moja nesreća.

LINDA (isto tako): I moja.

ANDRO: A kojeg je nesreća veća? Radi prvog si me djeteta zaboravila, a to je dijete pred smrt okrivilo mene za sve i odbilo mi zadnju prošnju. A zašto?

LINDA: Bolje da ne pitaš.

ANDRO: Zar sam ja pojeo Milin miraz. Kako? Gdje su moje milosnice, moje pijanke, moje strasti?

LINDA: A tvoje "ideje"?

ANDRO: Ideje! Nisi li me ti nagnala da se učlanim u svim društvima, da plaćam bankete narodnim zastupnicima, da primam skupe posvete od kojekakve dječurlije za slavu našega imena. Ja sam to prezirao, razumiješ. Ti si me naučila da je sva ta domoljubna slava slična ženskoj taštini koja ne dolazi dalje od šešira i haljina.

LINDA: To nisu "ideje".

ANDRO: "Ideje". Ja ne razumijem. Kad sam stajao pred porotom radi tiskovnog delikta, jer sam žigosao prljavštine narodnih predstavnika, ti i tvoja kći Mila zagrliste me na očigled publike i državne vlasti, a kod kuće posuste cvijećem moje stope kao da sam Hrist na magarcu javnoga mnijenja.

LINDA: To nisu one "ideje". Nikada nisi razumio svoje djece. Oni nisu interesirani. Nikada nisi shvatio, šta je? (Otpрто ga gleda): U čemu je? (Ravno u lice): Zašto si odbio prvog Milinog prosca kojeg je ona ljubila?

ANDRO: To je bio (Stanka. Domišljava se) Ljubić. (Čudi se): Ljubić. (U većem čudu): Ti dobro znaš, kakav je to bio čovjek. Defraudant narodnog novca!

LINDA (u velikoj momentanoj naivnosti): Pa -

ANDRO: Pa - pa - pa si to znala.

LINDA: Ali sam znala i to da ga je Mila ljubila bezumno. One je dane svakoga darivala cvijećem i sav je vrt opustio. Cjelivala je mene, braću, služavke, kanarinca, pse i - tebe. I

onda je počela učiti jahanje, veslanje, gimnastiku i bila bi se sunovratila u more od sreće. Ljubila je sa svom strasti moje krvi. A ti si rekao: ne. I to je bio jedini put, kad si nešto zapovjedio svojoj djeci.

ANDRO: Opet se vraćamo. A ko je onda trpio više? Nikome nije bilo strašno kao meni, kad sam doznao šta je Ljubić. Iako sam se odvažio na zapovijedanje, znači da sam ja, ne samo ti, osjećao bol svoga djeteta; i ono što ti nisi: savjest čovjekovu; i ono što nitko od vas nije: dužnost građanina.

LINDA (gotovo trijumfalno): Pa da. To su te tvoje ideje! A tvoja kći? Tvoja savjest! A njezina sreća? Tvoja dužnost! A njezina ljubav?

ANDRO: Ho-ho! (Začudeno se smije): Dakle sam ja kriv što je ona bila besavjesna?

LINDA: Smij se samo. A znaš, znaš još nešto? Odbijala je sve prosee da prkosi tebi.

ANDRO (u većem čudu i smijehu): I ja sam kriv što je ona bila prkonjica!

LINDA: Da. I ostala usidjelica. I samo se od očaja i straha odlučila za Bujića kojega nije mogla ljubiti, jer si ga ti, razumiješ, cijenio.

ANDRO: O-ho-ho!

LINDA: I sva sreća da je pred ženidbom umrla. Jer, da je pošla za neljubljena muža, njezin bi bračni život bio prokletstvo.

ANDRO: Ma, ženo, ti gubiš zdrav razum.

LINDA: A ti si ga već odavna izgubio. Kad si zabranio Ljubiću ulaz u našu kuću, znaš li i to? Proklela je na mojim grudima sve ono što si je ti naučio štovati i zavjerala se pred Bogorodicom biti svačija ili ničija da se tebi osveti. (Sve trijumfalnije): Eto, eto! gdje si bio doveo svojim poštenjem i savješću rođeno dijete!

ANDRO (raste u čuđenju, ali mu smijeh smalaksava): Ja! Ja! Ma to je ludost! Ma to je apsurd! Ma ti si izvrnula logiku svoje djece! Ma tvoje je materinstvo zločin; tvoja ljubav nemoral. Ma Ljubića sam bio odbio radi onih istih ideja, radi kojih sam stajao na vašu veliku radost pred porotom i radi kojih ste mi ti i tvoja kći posule stope cvijećem. Ma -

LINDA: Ma, ma Ljubića si otjerao kao defraudanta i rođeni ti je sin počinio pronevjerjenje! Bogorodica je uslišala kletvu unesrećene djevojke i -

ANDRO (trese se): Prestani.

LINDA: - to je bio prst božji, jer je tako htio bog (digne ruku).

ANDRO (divlje je gleda): Dolje s tom rukom! Dolje s tom rukom!

LINDA (drsko i sitno): A nije li? Kad je Bruno bio pozivan u sve salone, gdje je bilo kćeri na udaju; na sve zabave, gdje je bila elita, šta je mogao da učini sa ono 300 kruna plaće? Ko je onda vlastito dijete ostavio bez sredstava? Ko je onda rođenog sina prisilio na krađu? (Andri se lice od čuda unakazuje): Kad je trgovina propadala, bilo je i te kakih savjeta. Akomodirati, kako čine svi trgovci kojima je do budućnosti svoje djece, ali ti si volio spasiti svoje vjeronike. A zašto? Zašto? Zašto, reci mi. (Bliža mu se. Andro uzmiče, kao da se boji da je ne udari): Radi svoje savjesti! Radi svoje dužnosti! Radi svoje duše i poštenja - bio bi natjerao kćer na trotoar, kako si i natjerao sina na krađu. (Još sitnije, izazovno tresući glavom): Nisu li njegov novac pojeli - tvoji vjeronici? Jer si ti spasio svoje poštenje, Bruno je morao, morao, morao upropastiti svoje! (Andro najedamput stade trgati ramenima kao da bi nešto htio baciti sa sebe): Tvoja je dužnost nemoral; tvoja savjest zločin. Tvoja duša bezdušna. Kukavico! (Gnušanjem odvrne glavu.)

ANDRO (pokaže samo pocrnjele zube; tare njima kao da trga konac; onda se nenadano primi za čeljust, kao da ga je zaboljela i oči tako stisne; onda jednostavno): Imaš pravo. (Ugrbi se. Usta mu se otvaraju, obrazi upadaju. Tako koraca po sobi.)

LINDA (nijemo skrsti ruke i mirno sjedne na divan. Zagleda se ravno preda se).

ANDRO (mekano, tiho): Da. Razumijem. To znači: daj novaca. (U samosmilenu prijeti prstom): I pazi, pazi: ni jedne suze. Ni jedne suze. Sebi nisi priuštio ni pola sata najjeftiniju ženu, ali plaćaj sinovljim metresama svaki dan bukete. Inače će on morati, morati ukrasiti. Nemaš? Ukradi. Bolje ti, stara ispucana lombardo, koji nosiš jedne cipele dvije godine, a kaput se i sluškinja stidi četkati, negoli on nabiti revolver, koji šešire poklanja kočijašima, a odijela drži pomodnim izlozima. On puši egipatske cigarete, baca ih nakon trećega dima na cestu, a ti spremaš čikove od virđinka za svoje radnike. (Zanaša se u samosmilenu; suludo, djetinjski): Zašto plaćati dugove svojim vjerovnicima: familija treba novaca. Ti sjedi u zatvoru makar: tu možeš po miloj volji plakati; djeca te ne vide, pa ti se ni žena neće rugati (smijulji se). Razumijem. Moraš spasavati ljubovce, položaj, strasti, modu i poštenje - i poštenje svoje djece; jer šta će tebi, stara ispucana lombardo, milosnica, panna šušir i... poštenje. (Smije se, gleda se u ogledalu.) Oči zelene, a smiju se ko u mačka. Brci žuti od crne kave; zubi pocrnjeli od cigara; sav smrdiš od katara i starosti i ni parfem na tebi ne miriši. (Savladava ganuće.) Pa tebi ni suze ne pristaju. (Ruke mu stanu drhtati; raširi ih ko da gubi ravnovjesje; tako stupa prama stolu i sjedne. Nadlakti se i stisne nesmiljeno glavu. Velika pauza.)

LINDA (ukočeno): Već ju je i Mila vukla za noge... Kao Milu pokojna baba... Pola godine pred smrt. U snu. (Nenadana tišina.) Tko će Brunu reći: spasi! daj! stvori! (Pauza.)

ANDRO (lagano se diže; bezrazložno se ogledava i šapće): Bruno bi mogao. A tko će njemu reći: daj. Ja nemam ništa. Zašto meni govoriti: moraš! (Pauza. Ogledava se, tajanstveno): I onda si držala nož, kad je pokojna baba vukla pokojnu Milu za noge. Ja sam se tad strašno bojao. (Duboko): Sad si ga zarinula. Ne bojim se više. Ni savjesti nemam. (U strašnom rugu): Ali blagajna nije u mojim rukama. Nigdje nemam kredita. Ni kod konobara. (Usne mu se počnu kriviti u smijeh, ali najedamput stanu.)

LINDA (vazda ukočeno): - sve manje soba, sve manje djece... Sve tjesniji stan, sve tjesnije srce (stisne grudi).

ANDRO (kao jeka): Ni kod konobara. (Donja mu se usna ovjesi, kao da ništa ne poima.)

Zastor

III

Romano šeta sobom; pustio zaliske; lice mu nabuhlo. Dušan sjedi kraj peći; puši; do njega jedna debela knjiga; vrat mu u crnom omotu.

ROMANO (govori nejasno i mekano): Neće biti ništa. A eno zapao snijeg. Sve je baš zdravo božićno. Samo - ono glavno...

DUŠAN: O vama to ovisi; o tebi i Brunu, stupovima porodice. Bolje najzad da se napijete u krčmi negoli kod kuće.

ROMANO: A šta ću ja? Došao sam do reportera i ne ću dalje. A Bruno se mudro drži; ne treba troška. A mama misli: kakvi je to Badnjak bez vina i bez bazlamače... A sutra tek! Bez obligatnog purana i šampanjca. A eno - zapao je snijeg. Ave! Ave! Baš bih se od srca rado opio.

DUŠAN: O novoj će ti godini povisiti plaću.

ROMANO: Ja sam tu povišicu već odavno potrošio... Ovaj je stan tako na osami. Ni pasa nema na ulici.

DUŠAN: Ni sluškinja u kuhinji. Mama uzima stare dvorkinje, jer da joj mlade - kvare djecu. Suvišna bojazan. S ovim omotom oko vrata -

ROMANO: Šta kaže liječnik?

DUŠAN: A šta će da kaže? Kao da ne znam. Iza Mile, Olge, oca dolazim ja na red. To je zakon hereditacije. Djed po majci umro od srčane kapi i alkohola: djeca po njegovoj kćeri pomrijet će od tuberkuloze i skrofule: zakonu se valja pokoriti.

ROMANO: Zakon hereditacije! Čini mi se da već nije u modi. Tvoja je kućna higijena pisana pred trideset godina, kad su svagdje tražili zakone: u umjetnosti, psihologiji i bolesti - u svem onom što nema zakona, jer je ljudsko i duhovito. Sokrat nije bio duhovit. Zakonu se valja pokoriti, gdje ne možeš a da mu se ne pokoriš: ako skočiš u zrak, past ćeš na zemlju. Ali tragediju možeš pisati i mimo Aristotelove poetike. Dakle -

DUŠAN: Alaj je to dosadno.

ROMANO: Dakako da je dosadno. Eno snijeg! Snijeg! (Izvadi iz džepa jednu bočicu i srkne.)

DUŠAN: Što skrivaš?

ROMANO (zbuni se): Ljubavno pismo.

DUŠAN (žalobno se osmijehne): Sred takve tišine stanujemo. Čuješ i kako snijeg prši. Drijema se, zatvoriš oči i vidiš da je danas groblje prekrasno.

ROMANO: Postaješ pjesnik u ovoj tišini i samoći.

DUŠAN: A cvijeće, što je jučer mama ponijela na njihov grob, posve je već posuto snijegom.

ROMANO: A suza mora da je bilo više no cvijeća.

DUŠAN: Više vrijedi jedna pahulja snijega od svega cvijeća i od svih suza.

ROMANO: Ti pjevaš.

DUŠAN: Ćutim poeziju snijega. Kad sve pospe - sve krovove, trotoare, grane i grobove - tebi je smiješno.

ROMANO: Nije.

DUŠAN: A meni, vidiš, jest. Znaš da se je strašan jedan mir spustio na našu familiju. Čini mi se da pada s neba, prši i sve posipava. Možda je to pretjerano. Ja bih rekao: mećava mira koja će sve misli i čuvstva zasuti.

ROMANO: Mećava mira. Tako se danas piše, ali ta riječ nije smiješna. Bar ne za nas. Izjedali smo se ovo godinu dana pa sad najedamput osjetiti spokojstvo - to je kao kad s olujna mora stupiš na kopno. Ali ljuljanje osjećaš još uvijek (besavežno). Koga vraga. (Izvadi bočicu i srkne.)

DUŠAN: Mora da je to neobično ljubavno pismo. Obična se pročitaju i bace. Sva su jednaka.

ROMANO (nesabrano): Badnjak je najžalosniji dan. Plakao bi, a ne znaš zašto. Pio bi, a ne znaš zašto. Želio bi ostati u kući, do vraga, pa ni to ne znaš zašto. Da su druge prilike pisao bih u snijegu upitnik kao zadnji Adam. A sada - pišu ga samo psi.

DUŠAN: Uvijek ti psi.

ROMANO: Gledaš kroz prozor kao u našem starom stanu, samo za dva kata niže, pa jer nema ni pasa, eto ti asocijacija ideja.

DUŠAN: O što su povezane najmilije uspomene!

ROMANO: A u današnjem prilogu Narodnog glasa piše Bujić o pomorskoj sili Hrvata za kralja Tomislava.

DUŠAN: Od Napoleona na Tomislava. Taj će još doći do krapinskog čovjeka. Zadire sve dublje u historiju. Do godine nadajmo se raspravi o vjeri praljudi, za vlade gorile.

ROMANO (izvadi bočicu; onda je sramežljivo pruža Dušanu): Srkni, ta Badnjak je.

DUŠAN (srkne): U zdravlje. (Sjetno): Ti si jedini čuvar tradicija.

ROMANO: Ali ne bih ni to bio bez - kuraže. Našu familiju mogu držati na okupu samo nesreća i alkohol. Nesreća nestaje - pa pijmo. Fale žene, fale sestre. Za njih i po njima svi predmeti u kući žive: stolice, slike, ormari, vaze i mi muškarci. Jer i mi smo u kući predmeti. Tu ne možemo živjeti i disati muški, s našim prostotama i strastima, grdnjama i govorima, uvjerenjima i batinama. Sestra sve ufini. Ona je nešto nježnije od majke i nešto svetije od ljubovce.

DUŠAN (teško se digne, pođe do kredence i izvadi jednu butelju. Mračno): Ta Badnjak je, pij.

ROMANO (jedno mu se oko zatvara): Cipar! O vino juga, klasika i "Ville Linda"! (Gucne): Otkle ti?

DUŠAN: To je mama kupila za moju - slabokrvnost. (gorko): Lijepo je biti bolestan. Pa i skrofula ima svoje čare. (Gucne pa spremi.)

ROMANO (uzbuđeno): Želim biti tako veseo danas; želim plakati; plakati kao da sam se prvi puta zaljubio i prvu ljubav zakopao - baš u snijegu, u tvom snijegu. Ave! Ave! (Odšeta. Pauza.)

LINDA (u crnini; unosi bijelu kavu i dvije čašice; svi prilaze k stolu i šutke piju. Romano se prvi počne smijati): Smrdiš po šljivovici.

ROMANO (prema Dušanu): Nisam li ti rekao? (Smije se sve glasnije. Linda polazi kredenci.) Pazi, iznenađenje! (Smije se jače.)

LINDA (uzme butelju i izmjeri): Znala sam tvoj smijeh.

ROMANO (nenadano se uozbilji): Ja se smijem, a ide mi na plač.

LINDA (toči): Ali ni riječi Brunu. (Romano se opet smije.)

DUŠAN (kucne se s Romanom i iskapi): Donijela si čašice kao za likere.

ROMANO: Nije li to čudno. Ja se smijem, a ide mi na plač.

LINDA (tjeskobno): Opet ti se zatvara ono oko; ono oko. Romano. Nikada nećeš doći k pameti. Dosta. (Uzme mu čašu.)

DUŠAN (iskapi i drugu): Hvala, mama. (Linda odnaša tacu i botelju.)

ROMANO (digne se): Žalostan Badnjak. A ne sjećam se da bi ikada bilo tako badnje vrijeme. I cipar je odnijela. (Potiho pjeva ariju "Narodi se kralj nebeski". Pauza.)

DUŠAN (uzrujan se digne): Ne mogu sjediti. (Najedamput prođe rukom preko čela): Pričinilo mi se da se je ona slika, Olgin portre, pomakla. (Čudno se osmjehne. Romano pjeva glasno, pa se najedamput prekine. Dušan pali cigaretu.) Sada čujem, kako mi udara srce. Baš sam se prepao. I ti si prestao pjevati.

ROMANO: Glupost. (Pauza.)

DUŠAN: ... Vidiš, kako se sve vraća. Kad sam bio dijete - je li, da su mi crte lica ostale iste? Ja se gledam u ogledalu često, tako često... Tražim svoje djetinje crte i počimam osjećati tvoju nostalgiju za onim dvorcem, gdje su se odgajala srca.

ROMANO: Kad si bio dijete... (Gleda ga): Iste crte? Ne vidim. Vid mi se muti. Ne vidim. (Približi se i odmah se smučeno udalji.)

DUŠAN: ... Olga me je onda nosila preko ramena i ja sam se držao njezinih kosa. A oko nas je mirisalo smilje, pokošena trava i salvija. A kroz krošnju kestena smiješilo se je more, jer se modra boja jedina smiješi... nevinija od bijele u koju oblače djevice, kad polaze na pričest, udaju i groblje... Vidiš, kako postajem mekan i nježan. Kao ova put na mom vratu. Pa je previše grubo ovo što se nepozvano mijesha, ova kućna higijena, pisana bez stila, bez duha i bez srca.

ROMANO: ... Kad si bio dijete...

DUŠAN: Olga me je onda nosila, po vinogradima, po šumi, po grižama. I jedno poslijepodne, kad smo se spuštali niz livadu, u zelenoj travi zagledasmo mrki trag, nešto sjajno i crno kao potok istarskog vina i dva se oka ustremiše na nas i gad nam je pokazao jezik.

ROMANO: Bio je baš gad.

DUŠAN: A tko drugi? Ta se je zmija najčešće vidjevala u našem kraju. Prvi je put vidjeh, kako mirno leži na suncu, na ogradi, na sam Uskrs. A vrtlar nam pričao čudnu snagu onih čarobnjaka što sišu kravlje vime kao rođenu majku kako se opletu oko čovjeka pa ga bičuju svojim repom, dok ne pocrni kao i oni i ostaje crn zavazda... Gad nije otrovan, on je simboličan i ostavlja tako strašne impresije. (Pauza.) Ona se je slika pomakla, Olgin portret; osjetih njen pogled i sve se ove čudne moći, čudne priče, čudna praznovjerja probudiše u meni... To je asocijacija ideja. Onaj je zid kao livada, ja kao dijete, a ona kao zmija.

ROMANO (naglo): Kako je to neskladno priviđenje.

DUŠAN: Naša duša ne podnaša harmonije. U miru, u spokojstvu, u skladu ne živi duša. Ona se smrzava.

ROMANO: Jer je mir mećava snijega, a ti snatrilac.

DUŠAN: Počeo sam čitati medicinske knjige da mi dokažu što su mi i dokazale. Olginu smrti ja nisam bio ni povod, kamoli razlog. Ja to znam, ali toga ne osjećam.

ROMANO: Koga vraga! (Gucne iz flašice.)

DUŠAN: Ali je ona mene vidjela kao gada na ogradi... na Johani. Pa se prepala. A ja nju na svojoj savjesti pa pocrnih... Tebi je smiješno.

ROMANO: Nije.

DUŠAN (ražesti se): A meni jest. Jer je sve to bezrazložno, neosnovano, razvrat mašte i predodžbi, apsurdno grizodušje, pitanje razuma rješavano sa srcem, našim srcem koje je veledušno i nepravedno. Čuvajmo se afekta! Čuvajmo se afekta!

ROMANO: Čudne jeke. I ja sam to govorio, kad sam bio stavio prvi put srce u promet. I činilo mi se da moj glas nije glas nego jeka, ali ne moja. Kao ti danas... Kao da smo došli na jedno ukleto mjesto, gdje se jednome mističnom glasu ozivaju tri, tri realne jeke. (Dolazi k peći i sjedne na divan. Pauza.)

DUŠAN: Nitko nije zadovoljan. Bruno se uvukao u sebe. Ni ne svađa se više. Mama plače, kad je sama; kad smo kraj nje, ona šuti. Pa mi se čini da smo kod objeda svi kao luđaci, svaki sa svojom fiksom idejom, ili zločinci svaki sa svojom tajnom nakanom. (Pauza.) Ti šutiš. Šta ne odgovaraš?

ROMANO: "A ti".

DUŠAN: "Imaš pravo". (Velika tišina.) Zašto mi ne spominješ Johanu, snahu, koju majka tjera kao prostu bludnicu, dok se ja zgražam nad svojim čedom.

ROMANO: A zašto ti ne pitaš: Čijim novcem kupujem šeširiće Mimi koja uzdržava dečke?

DUŠAN: Imaš pravo.

ROMANO: I ti.

DUŠAN: Počeo sam sâm govoriti o Olgi, o gadu, o Johani, a ti si ućutao.

ROMANO: Ja o jekama, pa je nastala strašna tišina. Nikakva čara nema familija više. Uistinu, sve je posuo snijeg. Meni se drijema. (Zavali se i sklopi oči.)

DUŠAN (uzrujan se opet makne, pogleda u sliku, pa u ogledalo; onda se rašeta sobom. Pauza. Ura izbija četiri sata. Dušan stane i mučno čeka dok izbije).

LINDA (ulazi bez riječi i polazi k prozoru. Sjedne i zagleda se napolje).

DUŠAN (prati je s bolom i mržnjom. Pokuša reći nešto, ali se ne snalazi. U velikom nezadovoljstvu baci cigaretu i u neprilici se vraća k Lindi. Kiselo se smiješi): Još jedna godina, pa ćeš na sami Badnjak pohoditi tri groba. U sredini rak, a po strani jektika i skrofula.

LINDA: Što hoćeš ti?

DUŠAN: Jedna je naša kuća mirisala od ruža, ljubica i karanfila. A onda od zagnojene krvi i danas su sve tri sobe prokađene pusom. - Kome ću, ako ne k tebi... Daj mi sekser za cigarete... Boli te srce, jer nemaš, a ja tražim dva. Kida ti se srce, a ja tražim krunu... Kome ću, ako ne tebi. Volim, kad se naša mama boji i trpi. To je sve.

LINDA: Plašiš me kao dijete, a sam si tako veliko, veliko malo dijete.

DUŠAN: Pa me maziš da nitko ne sazna, da Bruno ne vidi. Svaki je dan za mene poseban tanjur šunke, posebna čaša cipra i dvije specijalne cigarete. Hvala, mama, ali to, ni to me neće izliječiti. (Tužno): Ja ću umrijeti, mama. (Pauza.)

LINDA (hrapavo, mirno u istoj pozi): Andra, Andra. Umro je samo tako! Samo tako! Zatvorio oči i šta ga briga.

DUŠAN: I opet. - Kako to samo tako? (Pauza.)

LINDA (k. g.): Ništa nije mislio nikad, ništa. Zaklopio oči, a za vas nije imao ni riječi. Kako? - Kamo? - Što? -

DUŠAN (teško): Ja znam samo to da je tri mjeseca ležao na plećima, pio juhu i povraćao je kroz jedan otvor na grkljanu; zaudarao i ja sam mu mijenjao obloge; govorio i ne razumio sam sebe i - ležao na plećima, jer drukčije nije mogao pa se mučio uzalud kao najbjedniji kebar, kad padne na hrbat. Tako mi se sitan priviđaše u svojoj mucu i naporu da se okrene na bok.

LINDA: To mu je bila jedina želja. Romano neopskrbljen; Bruno zapao u dugove radi Olgine bolesti i ukopa; tebi su stale oticati žlijezde, a on je mislio samo na čašu vina i novine, na nove medicine i svježije obloge.

DUŠAN: I opet. Slušao sam tvoju optužbu i ništa me ne zapanjuje. Ja sam leden. Mogao bih rezati sam sebe, pa govori.

LINDA: Može li se ostaviti familija - samo tako? Ako ima nebo, on je tamo, gdje je želio doći da može skrstiti ruke i biti bez skrbi.

DUŠAN (prelazi rukom preko čela): Ako ima neba!

LINDA: On je tamo, jer nije ni filira nepošteno zaradio, ni filira nepošteno dao - i sve je bilo kod njega u poštenju. (Sklopi ruke; prsti joj se priklope; uzvine oči u velikom spokojstvu, tuzi i spočitavanju): Ni boga nije smeo! Da mu je rekao riječi! Da je nepravedan, bezdušan, okrutan, kad umiru djeca prije matera.

DUŠAN (uzmiče): Oh!

LINDA (k. g.): Da ga je molio i zaklinjao: Pusti ih,пусти ih već jedamput, jer je već dosta!! (Ogorčeno gleda): Dok smo bili bogati bili smo zdravi; kad su došle bolesti i oca je dozvao k sebi da ga žena ne zavede na krivi put. (Svine se. Pauza.)

DUŠAN (napeto): Ako nema neba?

LINDA (gorko): I nema. (Oporavi se i pade u istu pozu.)

ROMANO (mamurno): Hvala bogu. (Raspruži se i zijevne. Onda se zavalio.)

DUŠAN (u gorkom rugu): Ja sam ga njegovao. Čitao mu uvodne članke i onda, kad je totalno oglušio; da vidi, kako pomičem usne, kako gledam u novine, kako mu ugađam. Srdio se svaki čas i omot bi mu spuznuo, a ja sam ga vezivao, mijenjao i prao mu ruke da vidi, kako... uživam. Priučih se na onaj miris i bez njega već nisam mogao obastati... pa sam pustio da mi se otvore žlijezde.

LINDA (zlobno): Preblizu si mu bio. Udisao njegove isparine u tijesnoj sobi; nikad nije dao da se prozori rastvore. I vrata je htio zaprta - egoist.

DUŠAN (istom zlobom): Kako se strašno varaš, mama. Rak i skrofula nisu ni u najdaljem srodstvu.

LINDA: To nije skrofula, ali ono je bio rak.

DUŠAN: Ni ono zar kod Mile nije bila jektika, pa je Olga spavala s njom. Ni ono kod Olge nije bilo ono što je bilo kod Mile, a jektika su i skrofula sestra i brat.

LINDA: Nije istina. Svi ste lažima zaslijepljeni. Svi me lažima progonite. Sve se je urotilo protiv mene. Muči me, kad uživaš.

DUŠAN: Ne. Ti nas oblaguješ. Ti se buniš protiv zdrava razuma; protiv liječnika, znanosti, knjiga, svega, jer su tvoja djeca nepovrediva kao posvećena mjesta, kao pomazani kraljevi, kao bogom nadahnuti proroci - i zarazna bolest mora da stane pred pragom tvoje kuće, gdje tvoja djeca umiru... otrovana od tvojih otaca!!!

LINDA: A! (Ostane pogrđena. Nagne se da se dignu, ali klone): Od mojih otaca. Ko ti je udahnuo tu klevetu da je saspeš meni u usta. Vidim, kuda ti posiže ruka. Za mojim srcem, za mojim srcem... (Povuče stolicu): On te je privukao, kad se je raspadao i sa svojom ti je truleži ostavio svoju podlost.

DUŠAN: Kako se strašno varaš! Otac nije smogao ni riječi i kad je govorio sam nije sebe razumio. I kad sam mu glasno čitao, bio je totalno gluhi. Pa nije imao ako ne oči kao svi bolesnici i svi prosjaci. I one su me oči privukle, pa sam počeo ljubiti svog oca.

LINDA: Umilio ti se da te odvрати od majke, od sebe, od života. Pokazivao svoje rane tvojemu pogledu kojemu sam ja pokazivala svoj smijeh i onda, kad mi se je srce utapljalo u plaču. Zatvorio te u svojoj sobi iz koje je istjerao svjetlo, zrak i radost da ti svu dušu okuži, zamrači i zgazi. A ja sam ti otvarala prozore, vrata, usne, sve i čekala da odletiš pa da se vratiš na krilo, gdje se je zbog tebe strašila još jedna grud. (Stisne je): Kao velika grešnica prelomih je u kajanju, jer ti, najmlađi, nisi uživao ništa. (Romano se prene i gleda. Mračí se.)

DUŠAN: A on? Pedeset je godina radio kao mrav; kad su svi pred njim skidali šešir, uvlačio se u svoj dvorac kao puž. Kad je sve bilo propalo, nije se ufao zakucati ni na naša srca da mu ne kažemo: natrag! A kad je stenjao u svome krevetu i nije mogao izustiti ni jedne riječi, pa ni za svoju djecu, ja sam se počeo diviti njegovu duhu i žaliti njegovu skromnost. Jer mi ga nismo bili dostojni.

LINDA (van sebe): Ni ja vas. Odgajao vas tako da naučíte mrziti svoju mater; jer je ona prosula vaš novac; jer si stajao tamo uz njega da vidiš njegove rane, njegovu bol, njegovu nesreću i mislio: a mama je sretna! A mama uživa! A mama je zdrava! Pa bila prokleta!! (Romano zatvori oči.)

DUŠAN: Ne dalje! (Postepeno propada, glas mu je mukliji): Tko je počeo? Tko je počeo s klevetom? Ni u nebu se otac ništa ne brine za djecu! Sjedi negdje za jednim stolom s Gospodom i igraju domino, pa da ne pokvari raspoloženja i svoje komotnosti, ništa mu za djecu ne govori. Pa puši cigaru i tare ruke... Morao bih se smijati, a gdje mi je smijeh. Morao bih se zgroziti, a gdje mi je krv. Sva u vodu otiče kao sve naše riječi. Sve se kvari kao svaka misao koju tebi ispovijedam.

LINDA: A tko je kriv?

DUŠAN: Tko je kriv! Kao da tu ima krivnje. Ima samo bolest, muka, bezumnost. Ja nisam dostojan svoga oca, a jesam li kriv? Savjest mi je pocrnila, lice probljedilo. Sva će krv u vodu proteći kao loše pravljeno vino. (Linda pritaji dah): Kad ga nisu znali praviti! Kad je tvoj otac bio loš vinogradar, a dobar pijanac.

LINDA (digne se bez daha. Romano se uspravi. Mračí se. Velika napetost).

DUŠAN: Pa da. Šta me gledaš. Nije li pio danju i noću i dolazio kući dobre volje svađajući se sa ženom na radost svoje djece koja su uživala, kako im to roditelji prave cirkus. (Linda pokuša zakoracati, ali stane.) Dobra duša! Igrao mandolinu i pjevao serenade i nikada nije mogao pogoditi ključem u ključanicu i tako postao duhovit čovjek. (Linda pokuša pružiti ruke, ali samo ljevicu ispruži.) Da. Grdio Austriju, kad se je vraćao iz opere u birtiju i prozvali ga "Garibaldinac", jer je imao nos kao Ante Starčević. (Linda stisne nadlakticu.) Da. Bio je krepak, pa umro od najzdravije bolesti, od kapi. (Linda se trzne. Romano se tjes-

kobno pridrži i velikim naporom razaznava majku. Naglo se mračí.) Ta ostavio je međutim dosta unuka da obole umjesto njega. Da. (Ohrapavi. Pauza.)

LINDA (konačno zakoraca. U velikoj mucí): ... I nije dosta da je moja bezumnost rasula ime-tak - i nije dosta da je moja mahnitost odagnala djecu - i nije dosta da sam na badnju večer uništila sreću, dušu, nadu - i moja krv me krivi što je topla i moja djeca što su živa i moj život što se rodio. (U velikom strahu): Hoću li pohađati grobove svoje djece kao grobar, a udes će zabraniti da plačem kao majka... jer moja je bol - izlika, a ljubav zloba. (Romano se uhvatio stola. Linda kreće bolno vratom kao da se utaplja. Lijevom rukom pipa oko sebe. Dušan gubi kretanje. Linda sitno): A nije li ono rad njega uvenulo cvijeće, miris ružmarina, ruža i ljubica... Nisu li ono njegovi živjeli u bijedi, blatu i nenavisti i urotili se protiv zdrave i site moje djece i bog je poslušao zavjet onih koji mole i gledaju. Nije li to njegova krv koja sad boluje, proklinje i sveti, jer je kletva zavidnika i bogomoljaca - prst božji! (Glas joj se nasmije.)

DUŠAN (glas mu se kida): Nije. Sve odvrćaš od sebe i sve se k tebi vraća. Sve je zlo od oca, sve dobro od tebe. A njegova je ljubav bila skromnost, tvoja oholost. Tvog je to oca krv, što sad boluje, proklinje i - smrdi. (Romano makne stolicu. Velika tišina i mrak. Sva trojica izgledaju kao sjene nečega nevidljiva.)

LINDA (van sebe, u zanosu, tiho): Pa sam ja kriva! Oturni me nogom i zgazi! Kad sam ohola. Ja ću ti poljubiti stope. (Čuje se jedan hrapavi, muški, zgroženi: "O".) Sve odvrćam od sebe da se sve sruši na mene. I djecu sam rodila da me prokunu. I ljubila da me zamrze. Ali su moja, moja, moja oholost i bol.

DUŠAN (negdje iz kuta, muklo): Za mene nemaš ni jedne riječi ukora. Sve odvrćaš od mene i navraćáš na oca. A kad ja sve odvratim od njega, ti sve navraćáš na sebe. (Muklije): Zašto me štetiš i mučiš! Zašto me braniš i kvariš! Kad sam nitkov.

LINDA (glas joj se nenadano nasmija, naivno): Šta hoće on, Romano? Šta hoće on? Vazda se ružno šali. Veli: tri groba, a dva su. Dijete. Veliko moje malo dijete.

DUŠAN (sve muklije): I ti znaš pa štitiš. Reci, reci jedamput, zašto je Olga u bolesti odvrćala lice, kad sam ulazio skrivajući svoj pogled kao da sam ga ukrao najbjednijemu na zemlji. (Čuje se jedan duboki dah): Zašto je ustegla svoju ruku, kad sam pružio svoje usne. Kao Mila ocu. A on joj je bio ubio ljubav radi najsvetijih ideja; ja sam Olgi ubio stid radi najgadnijih pohota. (Strašna napetost.) Zašto štitiš o tom, kad znaš. Ko je kriv da su tvoja djeca tako nepravедna i okrutna i jednako mrze uzvišenost i ogavnost. (Romano se savije preko stola. Linda se gubi u mraku. Samo joj oči plamte.) Ko je kriv da si ti tako veledušna i nepravедna i jednako ljubiš nitkove i svetice, mene i Olgu. (Glas mu se guši): Ja sam nitkov, i nemaš jedne grdnje za svoj ponos. A otac! Ni moja ga bol nije dostojna. I nemaš, ako ne klevete za svoj prezir. (Velika pauza.)

LINDA (u skrajnoj naivnosti. Glas joj se smiješi, pjeva i leti): Šta hoće on, Romano? Vazda se ružno šali. Veli: tri groba, a dva su. Veli: nitkov, a ni anđeli mu nisu ravni. Jadno moje malo, veliko dijete - "Reci", a šta da mu kažem? Da sam tužna, kad pjevam, da trpim, kad sam sretna. (U dalekoj zaboravi i odsustvu): Jučer su se grobovi smiješili kao da u njima kuca jedno srce. A to sam ja kitila svoju grud. (Uto planu ferali na ulici. Soba se naglo zažuti. Sjene pocrne padajući po podu. Dušan se ne vidi. Romano se lagano uspravlja.) Tako se patila, tako se lomila, tako strašila... Sve tjesniji stan, sve tjesnije srce... A nije. Ono se širi, širi, vazda širi... (Bolno ga stisne. Glas joj plače od smijeha): Jer da je Olga ostala živa, moja bi duša svila (u velikoj brbljavosti i naivnosti). Kako da Olga pođe u Dubrovnik, kad Mila nije pošla u Egipat. A bile su dvije sestre, dvije zaručnice, kao blizanci slične. I jednako su

Janko Polić Kamov: Mamino srce

gledale ruke i plahte, bijele, tako bijele, kao da nešto traže i ne razaznavaju, što je bjelje... Kako bi Olga pozdravila proljeće i vjenčani prsten, kad Mila nije? Mene bi zaboljela savjest. Kako da Olga zagleda jug i zdravlje, kad Mila nije? Mene bi zapekla savjest. Kako da jedna živi, kad je druga vuče za noge u snu? Meni bi puklo srce. Da je bratova žrtva spasila sestru, gdje nije očeva kćerku, ko bi se sušio od grizodušja? Nije li bolje tako? Nije li moja tuga - sreća? Moja bol - spokojstvo. (Velika tišina. Svjetlo blijedi. Romano je uspravan, crn i nepomičan. Linda tiho, kao da pjeva uspavanku): Jučer su se grobovi smiješili kao da i u njima kuca jedno srce. (Stište ga): A to sam ja kitila svoju grud. (U ekstazi): Grobovi su se smiješili kao da mi se smiješe djeca. Cvijeće je mirisalo kao svježe suze. A suze su kapale kao vruća krv... Nije li moja žalost - spokojstvo? Moja sreća - bol? A danas onuda pada snijeg i stištem grudi kao mrtva čeda. (Lampa užasno cinka. Romano se uhvatio za stol.)

DUŠAN (u kutu, strašno): Oh!

LINDA (u snu): Gušila sam svoju bol kao čedomorka dijete. (Čuje se konačno hrapavo, muško, dugo savladavano ridanje. Romano glavinja.)

LINDA (ostaje slušajući. Jedna joj se ruka diže): ... Sve tjesnije... a ono se širi... širi... vazda...

Zastor prekida

IV

Ista tema. Na divanu se razabire Linda. Ista žuta svjetla ferala. Pauza.

BRUNO (naglo otvori vrata, grubo): Tko je tu - Nitko.

LINDA: Ja sam.

BRUNO: U tami. (Uđe. Pauza.) A oni?

LINDA: Otišli. Vratit će se.

BRUNO: Ostavljaju te samu. Gdje je lampa? (Pali žigice.)

LINDA: Dušan je htio malo na zrak. Tu sve plače pa mu je gore.

BRUNO (upali lampu. U kaputu je. Ovratnik mu pridignut): Hm. (Skida kaput. Lice mu režu dvije duboke crne crte. Obrazi mu upali, žuti): Hm. Bujić je tu. Pozvao sam ga.

LINDA: Večeras?

BRUNO: Hm. (Neodlučno se vrti. Gleda naizmjenice na zidu uru i na džepni sat. Navija ga i sluša.)

LINDA (uporno ga gleda. Oči joj se crvene. Digne se, zakoraca i koljena joj popuste pa opet sjedne na divan).

ROMANO (u kabanici; nadviri se na vrata): A! Zdravo. Vidio sam te ući. Pa ono - došao sam. Večeras smo tu na večeri, a?

BRUNO: Da. I Bujić je tu.

ROMANO: A! Došao valjda po honorar. Zdravo! (Izgubi se. Pauza.)

BRUNO (mrko): Rano je počeo. Smrdi po - svemu.

LINDA (plaho): Dušana to veseli, tješi. Smutile ga knjige pa sumnja u život. (U strahu): Nije možda to od djeda - od moga oca - kako knjige kažu. - Ti znaš -

BRUNO: Šta? To - što piju.

LINDA: To - nije - možda - ali ne -

BRUNO: Hm - Djed je isprika za alkohol. Djed je i dozvola za točenje žestokih pića. To je. Oni su izmislili takvoga djeda. Tražili ga u knjigama, našli u romanima za opravdanje.

LINDA (sve čudnije u pitanjima): Za opravdanje?

BRUNO: Ta sve je u nama - strast i volja. (Skuplja obrve; teško se vrti.)

LINDA: Strasti i volja. A krv - čija je?

BRUNO (prečuje; govori u pod): Ova je godina dana minula i ne smije da se vrati. Treba htjeti! Raditi i htjeti. Je li?

LINDA: O da. (Proučava ga. Lice joj se rasteže od skrbi.)

BRUNO (sve upornije u pod): I ako su strasti baština, zdrav razum stiće volju. Dušan ne treba da pije. Dušan mora da se čuva. Poslat ću ga u Dubrovnik na sunce, kraj mora.

LINDA (pridigne se i pruža prama sinu): Zнала sam da ćeš me na Badnjak iznenaditi. Slutnja. (Naglo se prekine kao da ju je nešto zaboljelo; pa se udalji.)

BRUNO (uvijek upiljen u pod): Odmah. Tu je puno magle, vlage, alkohola; pa trune; pa se žlijezde upale, prehlade, otvore. Sva gnjila krv izlazi na vrat, pa dalje, pa sve niže. Pa treba htjeti. Neću da bude kao s Milom, kao s Olgom: zatezanje, oklijevanje, nadanje: ta bit će bolje - ta nije još ništa, ta to je suvišno - neću! neću! (Snizi glas kao da slijedi jednu sje-nu na podu): Koga progoniš! Koga progoniš? (Otkoraca.)

LINDA (slijedi ga. Desna joj se ruka savija; mučno): Bruno. (Glas joj spade. Uzdahne i s velikim naporom istisne riječ i kretanju): Ako Dušan mora na jug i na sunce, neka pođe. Ali ako ne mora - šta se mučiš. Kod Mile je bilo sve suvišno kao i kod Olge. Ono je bio udes. Ali kod Dušana, kod Dušana nije ništa - još.

BRUNO: To ti misliš, a to znam i ja. Ali ako se zlo u zametku ubije, nema ga. Ako se zlo u zametku ubije, nema ga. Ja to znam. (Gorko se nasmiješi.)

LINDA: Učini kako misliš. Sve što učiniš bit će dobro, ono najbolje. Kao uvijek.

BRUNO (porugljivo, jadro i jako): Je li!

LINDA (nestrpljivo): Ovaj smijeh, ovaj smijeh - (Dovuče se do divana i naglo sjedne): Bez radosi.

BRUNO (pogleda je kao slučajno; onda se odšeta): Ja sam trpio dosta pa više neću. Kad si htjela da otac zadrži svoje mjesto i rekla mu pred djecom da ne radi i da se ne stidi - ja sam znao već da je ono rak i da mora umrijeti u najstrašnijim mukama. Pa nisam nikome rekao ni riječi. Vi toga niste znali, pa niste imali ni obzira; pa je Romano počeo odmah iza Olgine smrti dolaziti u tri sata ujutro kući, a ti si se srdila na oca što ne da Dušanu ni ča-sak mira, nego uvijek: čitaj, promijeni oblog, daj ovo, daj ono - pa tako. Da sam vam rekao, bilo bi drukčije. Krivnja je bila moja. Kad je Olga legla, ja sam sve znao: da će za nekoliko mjeseci biti gotova, da bi ista promjena zraka bila samo slučaj koji ipak nije isklju-čen. Pa sam i to zadržao za sebe. Ti me nisi imala razloga napastovati da učinim jednu financijalnu žrtvu. Da si znala bilo bi drukčije. Krivnja je bila moja. A ja više krivnje neću. Pa ni šutjeti neću. Pa zato jednostavno kažem: Dušan je predisponiran za tuberkulozu; one su upale žlijezda iste naravi koje je bila i Olgina i Milina bolest.

LINDA (nemoćno spusti glavu).

BRUNO (čeka, onda nezadovoljno): Ništa ne odgovaraš. Morala bi skočiti, zaklinjati me, prisiliti da Dušan otputuje odmah. A ti ništa.

LINDA (nekud sramežljivo): A kako mogu tebe.

BRUNO: Oca si tjerala na rad, kad je sijed stajao na rubu groba. Ja sam stekao neki polo-žaj i povjerenje; bar bi Romanu mogla reći da štedi na piću. A to ćeš mu reći, to moraš reći. On je i zadužen; da je ozbiljniji, ne bi ostao vječni reporter. Propit će se, pa će opet pasti meni na teret.

LINDA (maše glavom. Lice je posve sakrila).

BRUNO (ružno se smije): Djecu koriš milovanjima. Tražiš od njih nešto izvinjavajući se. Upućuješ ih na dobro i moliš za oprostjenje. A vidiš, kakvi su. Sve znam. Braća se u pi-janstvu ispovijedaju. Traži od njih - volju!

LINDA: Sami će je naći. (Ukočeno): Ako je ima, ako je može biti.

BRUNO: Mora. Kad sam je ja našao! Pred nabitim revolverom, gledajući u cijev, pa mi je ruka klonula. Hitac je pogodio mene u ogledalu. (Ružno se nasmije.)

LINDA (bojažljivo): Ne spominji na Badnjak.

Janko Polić Kamov: Mamino srce

BRUNO: Morao sam spasiti još nečiji život i svoju savjest. Kad sam pronevjerio tuđi novac i tuđu čast.

LINDA (trese se): Oslobodi se ove ideje. Svega te je izgrdila. Žut si. Tri sam ti sijede vlasi iščupala, kad si spavao. Danas ih imaš deset... Tvoja je volja bila samlitost, ljubav i srce.

BRUNO (jadno): Nije.

LINDA (zastade u strahu): Ne -

BRUNO: Ne.

LINDA (u bolu): Nego.

BRUNO: Grižnja savjesti. (Velika pauza.)

LINDA (u drugoj, tihoj bojazni): Možda se varaš. Možda te ljubav zavađa. Možda te ono dobrota oblaguje da budeš bolji.

BRUNO (kratko se i suho nasmije): U novinama je pisalo. Veliko pronevjerjenje u tvornici koža; blagajna bez 10.000; zlikovac uhvatio maglu. - Imena nisu spomenuli radi oca. Vlasnik me nije progonio radi familije. Kao da se nije znalo, gdje su dvije djevojke za udaju, dva brata bez položaja i jedan bračni par bez vjeresije. Sve je upiralo prst na vas, a ja sam nesmetano šetao po Münchenu i igrao kako ste to vi držali - kavalira. A zadnji sam novac bio dao na revolver. S ono nekoliko kruna - što sam i mogao drugo. Odijela sam imao i založio, samo sam crno sačuvao da se mogu ponuditi za konobara.

LINDA (u mucu): Sve si to pisao.

BRUNO: Ali nisam govorio. Reci ti braći, kako se dolazi do poštenja i veledušja i kako se savjest otkriva u nabitoj cijevi - od straha pred smrću! (Smije se.)

LINDA: Nije istina. Ideje te zavode! Ideje te smućuju. Učinio si zla kao svi drugi, a dobra kao nitko. Ne smij se, kad te boli.

BRUNO (u istom smijehu): Ti ne znaš, šta može volja. Stvori je u moje braće; otkrij, mora biti negdje. Ja sam se onda tješio: ako su moji radi mene izgubili čast pa ću je ja spasiti. Gladni ne može nikoga prevariti, jer mu nitko ništa ne povjerava. Pa čini nasilja, provale, razbojstva, ako nije naučen gladovati. Vidiš tu logiku. I mene hvata jeza. (Smije se.)

LINDA (ne može podnijeti): Taj smijeh! Taj smijeh!

BRUNO: Veliš: srce, dobrota, ljubav. Ništa nema od svega toga u mene. Da je tako, bio bih ukrađeni novac donio u kuću, gdje su dvije djevojke čekale na udaju i - miraz.

LINDA: Bruno. (Očajno): Bruno.

BRUNO: A ja sam s njime palio cigarete svojoj metresi da zadivim svoju obožavanu taštinu.

LINDA: Bruno. (Moleći): Bruno.

BRUNO: Gdje je tu srce. Kad je samo račun i posao. Da umirim svoje živce i svoju savjest, preporodih se i digoh obitelj na svoja pleća. I mudro sam računao i napravio sjajan posao. Vi ste me na rukama ponijeli i postao sam Boškovićev ponos. Vidiš, kako li je to bila paklena osnova.

LINDA (naivno, ali teško): To je bilo srce.

BRUNO (rasrdi se): Prestani vjerovati u moju, u našu dobrotu. Našao sam u nekome džepu nekoliko založenih cedulja. Milu su još zakapali sa njezinim prstenom u vrijednosti od sto kruna, ali Olgi su i to strgli.

LINDA (šapće): Gdje?

BRUNO: U Romanovom džepu, kad sam ga prekjučer doveo kući bez svijesti. I to je zar srce? Prisivajati si ljubomorno najdragocjenije uspomene da njima platiš najjeftinijim djevojčurama. I to je zar srce!

LINDA (pomiče desnu ruku kao da nešto tjera od sebe): Možda je to udes. Možda sve uspomene prošlosti bježe od nas sa nesrećama. Možda se smiješi već i nama nebo. (Usiljava se u svojoj viziji): Sada, kad je snijeg posuo i grobove i suze. (Ali se prekine i u žudnji pogleda Bruna): Zaboravi i ti. Tako te je briga izmorila i sva ti je put jedna vora. Sve je djetinje crte progutao rad i ni u očima ti ne vidim radosti. Tako ti je ohrapavila koža i smijeh se na njoj pretvara u grč. Što smo učinili iz tebe.

BRUNO (mutno): Ne znaš, što govorim. Nisi razumjela. Nesreće ne bježe od nas, jer mi ne možemo od sebe pobjeći, ako se ne raspolovimo. Razumiješ. Ja sam tebi sličan, reko mi je Roman u pijanstvu da se preda mnom opravda, pa je priznao da si mu ti pribavila novac za nekakvu lakoumnost koju svi počinu u - mladosti. Bila je, veli, malenkost. Ali on će ostati kod malenkosti. I sestrin je prsten malenkost. I predjmovi su malenkost; pa se od dugova spasavaš kartanjem, a zapaneš u veći dug. A onda gladuj, ako se nisi učio gladovanju. Ne pij, kad si se naučio na piće. Razumiješ sada što govorim.

LINDA (brzo): Sve razumijem. Poštediti sebe; ja te molim. Ja te zaklinjem. Glas ti je zloguk. A ona je bora duboka kao jedna rana. (Prilazi mu naporom): Ja sam ti je urezala. Oprosti.

BRUNO: Još nisi razumjela. Znaš, gdje je nesreća.

LINDA (k. g.): Sve. Sve znam. Pa čemu da govoriš. Dolazio si potajice iz tuđine u naš stan, u strahu da te nećemo primiti... A ja sam te iščekivala kao sunce i jedva podnijeh da ne razglasim po susjedstvu: sin mi dolazi. I nisi rekao ni riječi, pao si mi na grudi (sjaji se) kao da s neba dolaziš. I u smijehu sam slušala tvoj plač, jer su ono bile moje suze.

BRUNO (umorno, nestrpljivo; lice mu se mračni): Ti ne razumiješ, zašto sve ovo govorim. Treba spasiti onu mladost, onu budućnost, ono poštenje. Pa upri, pa učini, pa spasi ti! Stvori, otkrij, daj im tu volju.

LINDA (mučno i brzo): Svojoj si mladosti žrtvovao svoju budućnost. Kakav si. Za nas, za nas, sve za nas! Ako te ono nije okovalo za naš opstanak, za našu nemoć - ako je sve ono bila samo žrtva i pokora - pomoz mi! Mene guši. Oh! Onda je sve ovo samo dužnost, očev odgoj i očeve ideje. Onda me predaj milostinji, ali spasi moju ljubav. (Strašnom ga boli gleda.)

BRUNO (očajno): Još ne razumiješ. Bože!

LINDA: Spasi. Mene guši. Išćupala sam ti tri sijede vlasi, a sad ih je deset. Sve je dublja ona vora na tvojem licu kao da se otvara stara rana, gdje je već odavna uvenula krv. Pođi. Živi. Rođena majka nije razumjela tvoje mladosti i naslutila da te nekuda vuče srce, kud mu je poći na krilima, gdje mu se smiješi jedino nebo. Zaboravi me, zaboravi i sjeti me se samo onda, kad postanem baba. Baba. (U radosnom i dalekom podsmijehu zagleda suze i ruke joj se rašire, pa sramežljivo obori oči.)

BRUNO (odmakne se; postepeno spušta glavu, dok mu konačno pogled ne ostane upiljen u pod). Još ne razumije. Znaš što sam rekao. Pročitaj mi misao u očima, ali ja ti neću pokazati pogleda.

LINDA (naglo se uozbilji; oči joj se stisnu): I smijeh ti se osušio od briga. Sve je zloguko u tebi; glas ti posiže za strahotom. A tu je mama.

Janko Polić Kamov: Mamino srce

BRUNO (sve mračnije, ali bol ga kida): Znaš, znaš, što sam rekao. Da smo tu samo da vršimo dužnost. Samo da umirujemo savjest. Samo da spasavamo poštenje. Samo da slijedimo oca. Što je preko toga - zlo je! Srce je!! Ti si!!!

LINDA (desna joj se ruka njiše. Ona ju hvata): Tu sam. (Pauza.)

BRUNO: Kad je u Olgi počela oživljavati Mila, ja sam pomislio na jug, na sunce, na more - na svu prošlost naše krvi i užitka. I stajao sam mjesec dana pred tuđom blagajnom - neodlučan.

LINDA (besvijesno): Tu sam.

BRUNO: I gledao tuđi novac kao svoj znoj i mislio za sestru žrtvovati ono svoje žalosne budućnosti i ono nešto bijedne savjesti. Jer bolje da smo živi u sramoti, nego časni u grobu!!

LINDA (raširi se u velikoj napetosti. Oči joj naglo planu kao da zadnji plamsaj izgara): Tu sam. (Mučno se trza. Velika pauza.)

BRUNO (konačno se prene; upilji se u majku. Vrat mu se sagiba natrag. Glasom van sebe; uplašenim): Mama. (Kao da ju je tek sada vidio. U čudu): Tebi se oči crvene. (U zaboravu): Kad si plakala. (Muči se da se sjeti.)

LINDA (u istom zaboravu): Zar se ne sjećaš? (Ogledava desnu ruku. Trza se.)

BRUNO: Pa ti se crne. (Postepeno se zapanjuje. Pogled mu pada): Šta je - šta je onoj - onoj ruci -

LINDA (naivno): Zar ne znaš? Htjela sam ti je pružiti da prinesem tvoju (bolno se smiješi) u - usnama...

BRUNO (glupo): A. (Gleda ruku): A - (ostane pitajući).

LINDA (dobročudno, kao da se srdi na ruku): Ma šta je - ma šta je - Sve sam hvatala srce i vazda uhvatila ruku. (Stisne je.)

BRUNO (k. g.): A - A -

LINDA: Ma šta je - (Smiješi se sitno i polazi prema sobi): No ajde. Leći ćemo sada i snivati. Ajde; ajde. Aj - (Glas joj se izgubi i ona za njim.)

BRUNO (gledao je samo onu ruku. Onda mu se brci počeše tresti): Hm... Hm - hm... (Kao da mu ide na plač): Hm... (Brci mu se strašno tresu.)

Zastor

V

Jedna svijeća gori na stolu. Vrata su otvorena. Svi govore u po glasa.

BUJIĆ (u crnom odijelu; gleda u plamen i puše. Svijeća podrhtava.)

BRUNO (s jednom starom, zgužvanom kapom na glavi provodi liječnika u drugu sobu).

BUJIĆ (uplašeno se i zbunjeno odmakne od svijeće.)

LIJEČNIK (samo se nakloni i pođe za Brunom).

BUJIĆ (prati ih. Kad se izgube, duboko uzdahne. Pauza).

ROMANO (polagano se vuče iz sobe. Drži jedan prst u ustima kao da bi bio duboko zamišljen. Onda nenadano): O! Kad si došao?

BUJIĆ (zbunjeno): Pa vidio si. Kako je?

ROMANO: Tako. Mama leži. Nije raspoložena.

BUJIĆ: Pa da. Neće biti ništa. Badnjak je - pa se je sjetila prošlih Badnjaka. Pa joj je teško.

ROMANO (velikim zanimanjem): Vidi, vidi. - Ja sam malo pri vinu. Htio sam se opiti i plakati. (Turi ruke u džep): Ko mi šta može? Propit ću se. Već pijem i šljivovicu. Onda ću špiru. Šta me briga!

BUJIĆ (istim zanimanjem): Vidi, vidi. Ali kažu da špira nije dobra. Pij ti rađe vino.

ROMANO: I vino, dakako. Ali nema ti toga što je rakija. I pivo je dobro. Ali rakija!

BUJIĆ: Kako se uzme. Vele da je rakija otrov.

ROMANO: Kako se uzme.

BUJIĆ: Pa da. Kako se uzme. (Najedamput se začuđeno pogledaju. Tako ostanu čas.)

ROMANO: Glupost. (Naglo odšeta.)

BUJIĆ (zabrinuto izvadi dozu i šara po njoj prstom. Pauza): Gledaj. Šta misliš, koliko sam dao za tu dozu?

ROMANO (dugo misli, onda važno): Krunu.

BUJIĆ: Ah! (Mahne glavom.)

ROMANO: Dvije.

BUJIĆ: Ah.

ROMANO (naglo): Tri!

BUJIĆ: A. (Zgraža se.)

ROMANO (muklo): Ja ću poludjeti. Koliko? Koliko? (Srdito polazi k njemu.)

BRUNO: Trideset filira. (Porugljivo se nasmiješi.)

ROMANO (prasne u kratak, bezglasan smijeh): Ma ti si luda.

BUJIĆ: Kako se uzme.

ROMANO: Ma ti ni ne znaš.

BUJIĆ (naglo se uprepasti, maše rukom): Znam. Znam.

ROMANO (ruke mu u džepu. Porugljivo): Šta znaš? Čujem. Stani. (Približi mu se): Otvori usta. (Sam ih otvori): Sad uvuci. (On hukne): H - h -

BUJIĆ (uvlači): A - ah.

ROMANO: Sad reci: smrdi li?

BUJIĆ: Ne smrdi.

ROMANO (razočarano): Ne?

BUJIĆ (u neprilici): Kako se uzme.

ROMANO (naglo): Ma ti si luda. To ti je rakijetina. Smrdi li?

BUJIĆ (nestrpljivo): Šta bi smrdila.

ROMANO (bolno): Ma reci da smrdi, reci.

BUJIĆ (srdito): Pa smrdi.

ROMANO (duboko uzdahne): Hvala bogu. (Ponikne. Glas mu nenadano zadršće): I tako sam ti je ja poljubio i ona se je nasmiješila. (Glas mu se uspava.)

BUJIĆ (bljedi; i on tura ruke u džep): To je fatalno.

ROMANO (istim glasom): A ja sam založio i Olgin prsten za rakiju i - (strese se). Ti si tu.

BUJIĆ (trpi): Tko me je samo doveo ovamo?

ROMANO: Pa članak ti je tiskan. Došao si po honorar. I to ćemo zapiti. (U ekstazi): I kaput! I cipele! I dušu! I - i - (Nenadano): Oh! Oh!

BUJIĆ (s mržnjom): Krvnici svog srca.

ROMANO (strese se): Ti si mi prijatelj.

BUJIĆ: Da nisam.

ROMANO: Jesi li pohodio Olgin grob?

BUJIĆ: Nisam ga našao. Ondje je zapao snijeg do koljena. I ptice se smrzavaju. (Pauza.)

ROMANO (gleda napolje): Pošli smo na vino ja i Dušan. Da se utješimo, da se razveselimo. Pa smo zaridali. (U uspomenama): Na dnu su čaše suze - i piješ svoju bol. - I kada takneš srce - zajeca samo mol - Na dnu su čaše... (Glas mu se uspava.)

BUJIĆ (premišljava. Onda krene prema sobi, stane i nagne se na rub vratiju).

ROMANO (kao da se budi): - i kada takneš - (opet usne pa se budi) - samo mol... (Ruke mu vazda u džepu.)

DUŠAN (prođe naglo mimo Bujića. Jedno mu rame nad drugim. Govoreći okreta lice na stran): Ajde tamo. (Prolazi kraj Romana): Ajde tamo. (Nitko se ne miče.)

ROMANO: A šta ću tamo? (Naglo mu se približi, u bijesu): Ako bude što - (Bujić se gubi) propit ću se, Eno. Ide. Daj. Dvjesto kruna za moje poštenje. Ona ide. Traži. A Olga leži u vrućici. A ja vucaram mamu po ulicama. Sva se rumeni. Nema daha. Ide u potjeru za novcem - za svilene rupce jednoj Mimi koja uzdržava dečke. A s tim rupcem otire Mimi nos. A ti su rupci moje poštenje.

DUŠAN (istom naglošću i bijesom): Ti si kriva. Ti si kriva. Bacam joj uvrede u lice kao preljubnici. Ne stidim se, a uživam. I što je više ponizujem, oholiji sam. I što je više mučim, veći sam megaloman. Strahovati, pa nad kim? Zapanjiti, pa čime? Jednom knjigom, nađenom na tavanu. (Bujić se ukaže.) Ako šta bude - A ono ona strahuje! Ona zapanjuje. I ništa ne ostavlja za sobom, ako ne grizodušje.

ROMANO (naglo se strese i zamakne u sobu).

DUŠAN (slijedi ga kao da bježi za njim).

BUJIĆ (propusti ih. U mržnji i jadu): Krvnici svog srca. (Usta mu se zgroze. Uzmiče i gleda za njima. Pauza.)

BRUNO (ulazi; ukočeno drži lampu kao da se boji da mu ne padne. Položi je na stol i uzdahne): Neka bude i lampa tu. Tamo gori svijeća. (Obojica se na te riječi preneraze. Bruni se pomakne doljna čeljust kao da je nešto progutao): Pozvao sam vas na večeru, ali -

BUJIĆ (osmjehne se i rukom sakrije usne).

BRUNO: - ali ostanite svejedno tu. Kao jedini prijatelj. Mogao bi tkogod doći. (Velika pauza. Bruno se počne naglo plašiti i sumnjivo ogledavati. Onda kao da slijedi strašnu sjenu, sune u sobu. Velika tišina.)

BUJIĆ (strpljivo čeka. Onda jednostavno priđe k stolu, nagne se i utrne svijeću. Zaslina prste i stisne stijenj. Onda ih prinese k uhu i stane kod vratiju. Velika pauza).

LIJEČNIK (naglo ulazi; strese se nenadano pred Bujićem i uzmakne u stran): Pardon. Vi ste rođak?

BUJIĆ: Ah!

LIJEČNIK: Prijatelj?

BUJIĆ: Prijatelj.

LIJEČNIK: Gotovo je. Tamo stoje, gledaju i ne vide.

BUJIĆ: Od čega?

LIJEČNIK: Od srčne kapi.

BUJIĆ: To je fatalno.

LIJEČNIK (nasmiješi se): To je naravno.

BUJIĆ (prezirno): Za vas. (Glas mu je napet): Smiješite se. Ja sam Ivo Bujić.

LIJEČNIK: Prijatelju. Šta vi? (Pruži mu ruku.)

BUJIĆ (žestoko je stisne i privuče k sebi).

LIJEČNIK (u neprilici): No, no.

BUJIĆ (otme se postideno; protre oči i govori gledajući nice): Prošlo je. Oprostite. Pokojnica je majka moje ljubavi. Prve i posljednje. Sada ćete razumjeti.

LIJEČNIK: Da. Da.

BUJIĆ: Prvu sam kćerku ljubio. Zaljubih se u drugu, kad je prva umirala. Nije li to fatalno. Drugu sam poljubio i ona je bacila krv. Zaljubila se u mene i osjetila grižnju savjesti. Nije li to fatalno. Došao sam tu na Badnjak kao u svojoj kući i eto na, eto na, eto na!... Ima li kakav savez između tuberkule i srčne kapi?

LIJEČNIK (raširi obrve).

BUJIĆ: Vi lučite, a sve je jedno. Sve je jedna bolest, jedna okrutnost, jedna strahota. Zna te, što mi je pisala pokojnica, gospođa Bošković?

LIJEČNIK (k. g.).

BUJIĆ: Vas to ne zanima. I to je fatalno. "Da se je jedna kći izliječila od iste bolesti, od koje prva umrla, mene bi zapekla savjest. Bolje da je tako." Sad, što je to, molim vas: mahnistost ili ljubav? (Gorko se osmjehne): Apsurd jest.

LIJEČNIK: To jest.

BUJIĆ: "Da pođem za vas koji ste ljubili pokojnu sestru, moja savjest ne bi bila čista". Nije li to jedno isto? (Oštro ga gleda.)

LIJEČNIK (raširi obrve i okreta glavu).

BUJIĆ: A sinovi sada proklinju sami sebe: Oni da su ubili svoju mater, jer da ih je previše ljubila. Nije li to jedno isto?

LIJEČNIK (dosadno se okreće. Jedan mu se okrajak usana nasmiješi).

BUJIĆ (ogorčeno): Nije li to fatalno, što je vama smiješno! I vi se usuđujete liječiti ljude od bolesti srca!

LIJEČNIK (ironično se smješka): To se ne liječi. (Sarkastički naglasuje): To se samo konstatira.

BUJIĆ: I vi se smijete meni, jednom prijatelju ove familije. Ja znam kako se rađaju i kako umiru srca. O čemu vi nemate, razumijete, ni pojma. Ni pojma!

LIJEČNIK: Oprostite, vi ne govorite kao inteligentan čovjek. Vi ste mistik. (Sažalno se okreće): I to se samo konstatira.

BUJIĆ (očajno): Ja sam ljubio, gospodine, razumijete, ja sam ljubio. (Traži ga): Dajte mi vode. Dajte mi vode... vode. Izgorit će mi kose. (Hvata se za glavu): I mene su inficirali.

(Čuje se ružno ridanje. Pa drugo. Pa treće. Liječnik polazi hrlo u sobu.)

BUJIĆ (užasnut): Krvnici svoga srca.

(Tri glasa histerički ridaju. Grčeviti se "oh" kidaju).

BUJIĆ (zaleti se prema sobi stisnutim šakama. Onda ih spusti... Ko jeka u bezglasnom hihotu): "Oh". (Karikira grohot i uhvati se za trbuh.)

Zastor

RJEČNIK

bazlamača (tur.) - vrsta pite s vrhnjem

cipar - vino s otoka Cipra

debacle (franc.) - poraz, propast, debakl
defraudant (franc.) - pronevjeritelj, varalica

gransenjer (franc.) - veliki, otmjen gospodin

hereditacija (lat.) - nasljednost, nasljedstvo, nasljeđivanje svojstava predaka

jektika (grč.) - sušica, tuberkuloza

katarski (grč.) - koji boluje od katara, upale sluznice, prehlade; prehladen, promukao

kebar (prema njem.) - hrušt; kukac uopće

metresa (franc.) - ljubavnica

Nessun maggior dolore, che ricordarsi del tempo felice nella miseria (tal.) - stih iz Danteove Božanstvene komedije: Nema veće boli nego se u nevolji prisjećati nekadašnjeg sretnog vremena

Pellico, Silvio, (1789-1854) - talijanski dramatičar i autor memoara *Le mie prigioni*, u kojima opisuje svoja stradanja u austrijskim zatvorima zbog borbe za ujedinjenje Italije

realka - realna gimnazija; nekadašnja gimnazija u kojoj se veći naglasak davao matematici i prirodnim znanostima

salvija (lat.) - kadulja, žalfija

sekser (njem.) - sitan novac u Austro-Ugarskoj, 6 krajcara, kasnije 20 filira

skrofule (lat.) - oticanje vratnih žlijezda, guke, tuberkuloza žlijezda

stupaj - korak

špira - jaka umjetno pravljen rakija

Tommaseo, Nikola (1802-1874) - pisac iz Šibenika, pisao uglavnom na talijanskom; romantičarski pjesnik i pripovjedač; politički pisac; na hrvatskom jeziku izdao zbirku *Iskrice*

virđinka (engl.) - dugačka tanka cigara od duhana iz Virginije